

A tartalomból

- 3 Daniel Barbu**
Szubsidiaritás, kereszténydemokrácia és ortodoxia
- 5 Stefan Borbély**
Talajvizek vegyülete
Egyed Péter
Hogyan jelzősíthető az irodalom?
Iustin Panța
Maradandót alkotni
- 6 Borcsa János**
Irodalmat kellene művelni
Carmen E. Puchianu
Még húsz szerző van
Ion Moldovan
Tanárunk, Mircea Zăciu...
- 7 Sántha Attila**
Arról, ami nincs: erdélyi irodalom
Udo Peter Wagner
Homo Transilvanus
Papp Sándor Zsigmond
A bérelhető ketrec szigora
- 8 Daniel Vighi**
Az építéstől a leépítésig és vissza
- 9 Székely István**
Az RMDSZ két választás között
- 10 Interjú Molnár Gusztávnál**
Új public space megteremtéséről van szó
- 11 Marius Cosmeanu**
Posztkommunisták, tépelődők és demokraták
- 12 Hajdú Farkas Zoltán**
Étnikai sztereotípiák avagy miért tűntek el Németországból a jugoszláv munkások

Gabriel ANDREESCU

Az ortodox nacionalizmuson a sor

akközül, és az volt a szerepe, hogy elterelje a figyelmet a lényegről. Látszik azonban, hogy az utolsó szöveg nem volt ismeretlen Radu Preda számára, hiszen annak alapján dolgozott. Mint említettem, kötetem pont rólpontra követte a törvénytervezet tételt, amelyek közül sok egyik megelőző változatban sem szerepelt. Így például, azok nem büntették a térítést, sem azon „bűnös” vallási csoportok kultikus tevékenységét, amelyek nem kapták meg a Vallásügyi Államtitkárság kötelező(!) engedélyét. Az, hogy a kötet 1999 végén jelent meg, azt jelenti, hogy már hónapokkal azelőtt dolgoztak rajta. A munka egy jól kimódolt stratégiába illeszkedik, amelyre nem annyira az ortodoxok szenvedélye, mint inkább azoknak az embereknek a módszeres technikája jellemző, akik évtizedeken keresztül alkalmazták a Szekuritáté módszereit. Tekintve véve a Radu Preda-Bartolomeu Anania-Teocist-vonalat, világosan kitudni Révmonostor, Felek és Kolozsvár minden lében kanál érdekében a szerepe az ortodox offenzívában.

got és fegyvereket rejtgetett. A „feljegyzés” végigveszi aztán a vasgárdistákvaló, egészen a negyvenes évek végéig és az ötvenes évek elejéig tartó folyamatok kapcsolatát.

Vasgárdista múltja és a börtön, meglepő módon, nem akadályozta meg Bartolomeu Ananiát abban, hogy később látványos karriert fusson be. A hatvanas években az Egyesült Államokba költözött, ahol egészen a hetvenes évek közepéig a detroiti Román Missziós Érszékség *Credința* (Hit) című kiadványát szerkesztette. Hogy volt ez lehetséges? Tudjuk, a válasz csupán egyetlen lehet. A logikus következtetést a börtöntárs Nistor *Chioresanu* is alátámasztja, aki *Morminte vii* (Élő halottak) című önéletrajzi könyvében egyenesen besúgónak nevezi. A *Vörös horizontok*ban Ion *Pucepa* szintén úgy mutatja be, mint aki a Szekuritáténak dolgozik. De ha nem is támaszkodunk e két utóbbi vallomásra, teljesen világos, hogy a SRI irattárának az ötvenes évek második feléig vonatkozó adatai nem egyeztethetők össze Anania későbbi karrierjével. Csak az együttműködés tette utóbb lehetővé felemelkedését. A szenvedélyes vasgárdista és a kommunista megtorlás nyomorult intézményének szolgálatában álló ember szellemiségének szintézise áll tehát pszichológiai értelemben azoknak az agresszív állásfoglalásoknak a hátterében, amelyeket érseként az utóbbi időben képviselt és képvisel.

Végül is mi az, ami a szemünk elé tárul? Egy szakértőből, különböző egyesületekből, a Román Ortodox Egyház szervezeteiből összeálló hálózat, amelynek láncszemei egy átfogó tervszolgálatában állnak. Ez a terv arra irányul, hogy a román ortodox egyház megszerezze a hitélet fölötti ellenőrzést, antiliberalis, haladás- és Európa-ellenes törvénykezést kényszerítsen ki – a Büntetőtörvénykönyv 200. cikkelye pontosan ilyen –, komoly befolyást nyerjen a nevelésben, és hozzájusson különböző állami pénzalapokhoz. Nem más ez, mint menekülés a korrupció és a népbuhtás között közepesen elhelyezkedő szörnyszerű giccs, az ortodox állam felé, ami, ha a dolgok továbbra is ebbe az irányba haladnak, a román társadalom által elszennvedett legméltatlanabb kudarcot fogja jelenteni.

1990 elején egy másik forgatókönyv előkészítésének lehettünk tanúi, amely az

etnokulturális jellegű agresszív nacionalizmus felszításával mosta le a kommunista megtorlásban résztvevők bűneit. Erre a fundamentumra épült az a legkevesebb öt elvesztett év, amit a posztkommunistáknak köszönhetünk. De látható, hogy az etnokulturális nacionalizmus kimerítette tartalékait. Az elsősorban a magyar veszélyre hivatkozó 1996 utáni destabilizációs kísérletek már csak gyenge szalmalángként futottak végig a médiákon. 2000 elején azonban megjelent a csendben felnövekvő és most látványosan megugró, hevesen szélsőséges, hisztérikus célokra kitéző ortodox nacionalizmus. A 200. cikkely elleni jelenlegi kampány csak mellékesen vonatkozik a homoszexuálisokra. Sokkal nagyobb tétre megy itt a játék. A román ortodox egyház megpróbálja szétzúzni a politikai osztály akaratát. A „román nemzet többségére”, az „ortodox keresztények millióira” való rögeszmés hivatkozás, „akiknek a bizalmából a romániai honatyaik bekerültek a parlamentbe” a Zsinat 2000. szeptember 13-iki Felhívásában, a felszólítás, hogy „a kormány és a jelenlegi parlament törvényhozói figyeljenek oda a románok gondjaira (...), akik ezen az őszön megjelennek a szavazóurnák előtt” (kiemelés tőlem – G.A.), mindez nem más, mint a választás korbácsával való leplezetlen fenyegetés. Ha a szenátus nyilvánosan enged ennek a zsarolásnak, a zsinatnak erős adu lesz a kezében az ország törvényhozó és végrehajtó hatalmával szemben. Ki állhat majd ellent neki? Elvileg csupán a demokrácia mellett elkötelezett civil társadalom, az, amely lehetővé tette az etnokulturális nacionalizmus korlátozását. De van-e olyan erős civil társadalmunk, amely ellenállhatna az ortodox nyomásnak? Úgy tűnik, ma sokkal megosztottabbak vagyunk, mint tíz évvel ezelőtt. Sokkal könnyebbnek látszik szembeszállni Vadimmal és Funarral, mint Teocist *Arăpașu*-val és Bartolomeu *Ananiával*. De az utóbbiak semmivel sem kevésbé visszataszítók és semmi esetre sem veszélytelenebbek, mint az előbbiek.

Fordította: HADHÁZY ZSUZSA

*A romániai homoszexuálisok egyesülete nevének rövidítése, ami magyarul azt jelenti: elfogadom. (A.ford.)

A PRO TV szeptember 18-iki, hétfői *Váltság* című adásában – amelynek szerkesztője Andrei *Gheorghe* – egy papnövenedék, Radu *Preda*, aki Révmonostor, Felek és Kolozsvár érsekének, Bartolomeu *Ananiának* közvetlen munkatársa, valahogy így vágott vissza az *ACCEPT** egyesület korábban felszólaló elnökének, Florin *Bubuceanunak*: „Ön a legkevésbé étvágygerjesztő homoszexuális, akit valaha láttam”. Mindezt külvárosi vagánykodással, felszájjal, megvetően... alig észrevehető – talán nem is szájjal, inkább gondolatban elkövetett – csámcsogással, a szemét egy másodpercre lehunyva. Kevesen tudták – valószínűleg az Ortodox-Keresztény Diákok Szövetségének asszisztáló „kórusa” sem, amely azzal szórakozott, hogy folyamatosan megszakította a párbeszédet –, hogy ennek az izléstelen megjegyzésnek a szerzője együttal egy, az állam és az egyház viszonyát tárgyaló könyv szerzője is. Az eset távolról sem lényegtelen. A múlt év végén megjelent könyv a vallási felekezetek általános helyzetére vonatkozó törvénytervezet cikkelyeinek indoklását tartalmazza. A Vallásügyi Államtitkárság által összeállított akkori tervezet – 1999. szeptember 13-án került a kormány asztalára – különbözött az előzőleg megjelent tervezetektől. Megsokszorozódtak és durvábbakká váltak az előírások, világosan mutatva a szerzők – lényegében a román ortodox egyház – szándékát az ország hitéletének korlátozására és ellenőrzésére.

A szóbanforgó törvénytervezet eltitkolták az érdekelteket – a többi egyházhoz tartozó – csoportok és szervezetek előtt, s még a kimondottan erre a célra létrehozott bizottság sem tárgyalta meg. Hogy megtartsa a bíráló pillantásoktól védett kezdeményezést, az Államtitkárság hónapokkal azelőtt nyilvánosságra hozott egy másik tervezetet, amely a „legmegnyugtatóbb” volt az addigi-

Zsinat, Ortodox Keresztény Diákok Egyesülete, Radu *Preda*, Bartolomeu *Anania!* Íme egy valóságos, hosszan elhúzódó keresztesháborúhoz méltó szövevény, amelynek hadicéljai világosak, s amelyben mindenki végzi a maga pontosan körülhatárolt feladatát. Mézesmázos beszédek, képmutatás a zsinaton, harcias támadások, akik, ha kell furkósbottal is tudnak érvélni – az Ortodox-Keresztény Diákok Egyesületére gondolok –, és a kettő közötti szerepek betöltésére kiképzett bérencsek, mint Radu *Preda*. Hol van Bartolomeu *Anania* helye ebben a sorban?

Aki a SRI archívumának 7755-ös iratcsomóját fellelő, talál benne néhány adatot a jelenlegi érsek vasgárdista múltjáról. Könyvtáros szerep volt a patriarkátuson, s annak a feljegyzésnek a dátuma szerint, amelyet említék, 1956. december 10-én börtönben ült. Már 14 éves kora óta tagja volt a *Mănunchiul de prieteni* (Baráti kéve), 1936 óta pedig a *Frățiuile de cruce* (Keresztes testvériségek) vasgárdista szervezetnek. 1941-ben egy hónapra őrizetbe vették, mert részt vett egy vasgárdista vezér temetésén. 1942-ben ismét letartóztatták és hat hónapra elítélték, mert a cernicei kolostor padlásán vasgárdista propagandaanya-

MOLNÁR Gusztáv

Közép-Európa a föderalizmus és a katasztrófa között

magában, Ausztria, Csehország és Morvaország pedig az egyetlen olyan térség, amely mindegyikben szerepelt.

Ez az előadás a Közép-Európa-fogalom tartalmának és kiterjedésének térbeli és időbeli változásaira kívánja felhívni a figyelmet. Prinz Gyula magyar földrajztudós például 1943-as térképvázlatában Délnyugat- és Északnyugat-Németországot, tehát a Rajna-mentét is Közép-Európához sorolta. Milan *Kundera* 1983-as híres esszéjében (*Az elrabolt Nyugat, avagy Közép-Európa tragédiája*) a szovjet barbarizmus által rabul ejtett, ízig-veéig (gondoljunk csak 1956-ra!) a Nyugathoz tartozó magyarok, csehek és lengyelek tragikus sorsa által kijelölt térnek tekintette Közép-Európát. Végül a *The Economist* 2000 nyarán arról az új nyugati „wannabe”-kből, Nyugat felé törekvőkől megszerveződő „újfajta Közép-Európáról” ad hírt, amely Lengyelországtól keletre, Litvániában, az – ellentétben – Belarusból és Ukrajnában kezd alakot ölteni.

Ez a rendkívüli, mind horizontális – földrajzi – mind vertikális – történeti – vonatkozásban látványosan megmutatózó változékonyság azt bizonyítja, hogy Közép-Európának nincs saját lényege, valamilyen különleges esszenciája. Közép-Európa a Nyugat, pontosabban Nyugat-Európa szélső övezetének középső része. Tehát nem öntörvényű és önelvű entitás, hanem egy fejlődése végső fázisához közeledő civilizációs tér határvonalán elhelyezkedő *frontier*-övezet, nyersebben szólva: periféria. És mégiscsak nem is a periféria, hanem annak csupán egy része, hiszen a szélső övezet természetesen magában foglalja a déli (mediterrán) és az északi (skandináv) perem-területeket is.

Meghatározó jelentőségű, hogy ez a *frontier*-övezet egyidejűleg külső és belső: a nyugati civilizáción belül, de Nyugat-Európán mint történeti és – az Európai Unió létrejötte óta – politikai organizmuson kívül helyezkedik el.

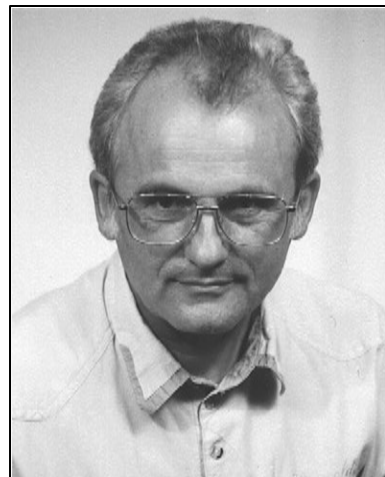
Ebben a rövid előadásban nem fogok kitérni arra, hogy pontosan mely országokat és országrészeket foglalja magában ez az egyszerre külső és belső hátterület. Mindenképpen azokat, amelyek évszázadok óta részei a nyugati civilizációnak, de történelmük folyamán vagy soha nem tartoztak Nyugat-Európához mint történeti és politikai organizmusokhoz, mint például Magyarország és Lengyelország, vagy kívül kerültek azon, mint például Csehország. Magyarán, kívül voltak, vagy valamilyen oknál fogva kívül kerültek a karoling Európán.

A karoling Európa a szorosan vett *Occidens* nem az iskolából jól ismert hármas felosztást jelenti, amely a pusztán kiterjedést veszi alapul, a mai nemzetállami bejegyzéseket visszavetítve. Marc *Bloch* nagyon szépen leírja, hogy a karoling modell lényege a közhatalom lokalizálódása. Nagy Károly birodalmának összeomlását követően, mind ismeretes az államiság ismerveit hordozó funkciók az egykori birodalmon

belül *mindeniütt* a több grófságot egyesítő területi fejedelemségekben összpontosultak. A mai *meso-government*, az EU-n belüli középszent centrális jelentősége idáig vezethető vissza! A birodalmi dezintegrálódásból fakadó konstruktivitás elve érhető itt tetten, aminek Szűcs Jenő is oly nagy jelentőséget tulajdonított *Vázlatában*, az a „különös dinamika”, amely ma a centralizált nemzetállamokat kezdi kiellenállhatatlan erővel, ha kell, szétrombolva, s ha van hozzá kellő politikai akarat, akkor egy új, föderális jellegű államszerveződés funkcionális elemeivé szétépítve azokat.

Ez a történeti értelemben Toulouse-tól Brünning terjedő posztkaroling világ a mai Nyugat-Európának mint egységes szerkezetű történeti organizmusnak az alapja. És ez az a világ, amelyen Magyarország és Lengyelország, ez a két *par excellence* közé-

Folytatás a 2. oldalon

I. Timothy *Garton Ash* A *Közép-európai rejtély* című írásában egy 1954-ben megjelent tanulmányt idéz, amelynek szerzője, Karl A. *Simbuber* 16 Közép-Európa-definíciót hasonlított össze. Az Ibériai-félsziget volt az egyetlen olyan része Európának, amelyet egyik meghatározás sem foglalt

*A Telesi László Intézet évi konferenciáján 2000. szeptember 14-én elhangzott előadás.

E l e m z é s e k

Folytatás az 1. oldalról

európai ország végig kívül maradt. Közép-Európa tehát a nyugati civilizációhoz tartozik – ezer éve –, de nem tartozik Nyugat-Európaéhoz mint a karoling minta alapján egységesen szerveződő történeti-politikai *corpushoz*.

A helyzet az, hogy a fenti tipológiai besorolások két olyan entitással operálnak, amelyek léte egyáltalán nem magától értetődő. Itt két kérdés merül fel: 1. létezik-e nyugati civilizáció, és 2. ha igen, van-e ennek a létezésnek – Európában – világosan kitapintható egységes történeti és politikai dimenziója? Ha úgy tetszik: van-e aktuálpolitikai relevanciája?

Ha a nyugati civilizáció létében főként baloldali-liberális – többnyire amerikai – multikulturalisták kételkednek, akik a nyugati civilizációra hivatkozót szeretik egyfajta civilizációs xenofóbia híveiként politikailag inkorrekt színben feltüntetni, a nyugati civilizáció európai felének egységes alapstruktúrájú történeti és politikai egységességével kapcsolatban szkeptikusnak elsősorban „nemzetfélő” vagy nemzeti alapon álló konzervatív oldalról nyilvánul meg. Ez utóbbi fenntartásokat tartom cáfolatra érdemesnek.

Granasztói György a *Magyar Szemle* legfrissebb számában megjelent figyelemreméltó tanulmányában elavultnak tarja „Fischer és Chirac állam- és nemzetfelfogását”. Miről van szó? Ismeretes, hogy Joschka Fischer német külügyminiszter berlini beszédében körvonalazta álláspontját az új, föderatív Európa megteremtésének szükségességéről¹⁰. Chirac francia elnök pedig – mint Granasztói írja – „átvette Fischer gondolatát a folyamatokat előmozdító, élcsapatot alkotó államszövetséggel kapcsolatban”, „felvette egy európai alkotmány elkészítésének a lehetőségét”, „továbbá különös módon a mellett is kiállt, hogy meg kell határozni, hol húzódnak Európa határai”¹¹.

Meglepőnek tartom, hogy Granasztói, a hosszú időtartamú történeti folyamatok kiváló ismerője és kutatója, az Európa föderális jellegű „politikai újraalapítását” szorgalmazó felhívásokban ideológiai szűklátókörűség megnyilvánulását látja, nem pedig annak a jelét, hogy egy 1500 éves civilizáció – az *Occidens* – eljutott annak a küszöbére, hogy belépjen fejlődése utolsó – remélhetőleg minél hosszabb ideig tartó – fázisába, amelyet a föderatív európai állam megszületése fémjelvez. Granasztóit aggasztja a föderalizmus. Engem az aggaszt, hogy egyáltalán nem biztos, vajon Nyugat-Európa képes lesz-e azt a bizonyos újraalapítást végrehajtani. Gabriel A. Almond szerint „a politikai opciók kényszerűek, de nem szükségzerűek”¹². A föderalizmus ilyen nem szükségzerű kényszerűség a mai Európában.

Még egy dologra szeretnék itt kitérni. Granasztói György szemére veti Fischernek, hogy Kelet-Európát sommásan lenacionalistázza, majd – írása végén – világossá teszi, hogy nem tudja elfogadni azt a felfogást, amely „kizárja annak a lehetőségét, hogy a hatalmi centrum elképzelésével szemben a periférián bármiféle reális alternatíva létezhet”¹³.

Lucian Boia román történész írja legújabb könyvében, hogy ugyanaz a Nyugat, amely kétszáz évvel ezelőtt belekezdett a modern politikai nemzetek felépítésébe, most, a „posztacionális megoldással próbálkozik”. Egy sajátos kontinentális törésvonalról van szó: míg Nyugat-Európa eljutott a nemzetek dekonstrukciójához, „a Kelet – mondja Boia – be akarja bizonyítani annak a gondolatnak az életképességét, amelyet a kontinens másik részén elhasználtottnak tekintenek”¹⁴. A nemzeti alapon álló közép-európai politikuskok és szakértők, úgy látják, hogy másik alternatívával kísérletezzenek: a nemzet életképességét – nem pusztán kulturális vagy érzelmi, hanem politikai ér-

telemben is – végeredményben tehát a nemzetállam életképességét magán az Európai Unión belül óhajtják bebizonyítani.

Ezt a stratégiát a magam részéről egyértelműen zsákutcának tekintem. Akí ezzel a nemzeti poggyással akar bevonulni az Európai Unióba, az nagyon hamar újból a karoling Európán (értsd: a föderális magövezeten) kívül találja magát, ahelyett, hogy megragadná az egyedülálló – ezt persze úgy is kell érteni, hogy utolsó – alkalmat arra, hogy végre belül kerüljön azon. Ebből következően a nagyon egyenes válaszom Granasztói György felvetésére: a periféria semmiféle érvényes és célszerű alternatívát nem tudhat nyújtani a centrummal szemben. Magyarország 1000 éven keresztül ellenállt a karoling Európának. Nem is tehetett mást, mert teljesen más fejlődési pályát futott be. De egy idő után ez a magyar *autocephalia* már önvészélyessé vált.

Széchenyi ezt tökéletesen átértette, hiszen ő az 1848-as forradalom előestéjén egy elfogadható „közbizalom”-ért szállt síkra („a monarchia külön országainak – írta 1847. november 22-i parlamenti felszólalásában – napsztemához kell hasonlítani, hol a külön planéták egy nap körül forognak ugyan, de saját tengelyeik körül is”), és a teljes nemzeti önállóságra törekvő, a nagyon is komplex, sok összetevőjű magyar planétát egységesnek képzelő Kossuth politikájában érezte a fenyegető katasztrófát. („Én azt hiszem – írta 1848. március 5-én egyik barátjához intézett bizalmas levelében –, itt volna az ideje a franciákat utánozni. Nem abban, hogy a republikát *proklamáljuk*, hanem hogy mi is Lajosunkat *megbírjuk!*”¹⁵)

A nemzeti önállóság ma már végképp értelmetlen dolog. Aszuverén, önálló és egységes nemzetállam mára betöltötte hivatását. Mi azért tudunk, pontosabban kellene tudjunk – a németekhez hasonlóan – könnyebben megvalni tőle, mert végeredményben sikeres kiépítése a mi esetünkben történetesen nem a nagy nemzeti beteljesülések, hanem katasztrófák egész során keresztül vezetett. Ma politikai decentralizáció kell, közjogi kompetenciákkal rendelkező régiók kellene, mert a mintaszzerű „összegyalt, egységes” nemzetek¹⁶ esélytelenek az Európai Unióban zajló intézményi forradalommal szemben, nem lesznek képesek az új, föderális „közbizalom”-ba beintegrálódni.

A Fischer – teljesen alaptalanul – a nemzeti dimenzió Auschwitz utáni német elfojtásával és föderális szublimálásával vádoló *Chevenement* lemondása, kényszerű meghátrálása Korzika ügyében azt bizonyítja, hogy Spanyolország és Nagy-Britannia után Európa harmadik klasszikus nemzetállama is beadta a derekát, és megindult a politikai decentralizáció útján. „Franciaország békéjének és továbbélésének az ára – írja Philippe Moreau Defarges a Franciaországban mértékadó számító *Politique Étrangere*-ben –, hogy elfogadja a birodalmat, amely ellen évszázadokon keresztül küzdött. (...) A felsőbbrendű nemzetek, az isteni küldetések, az örökkévaló identitások ideje lejárt. (...) Ha a francia nemzetben van még elég energia, egy nagyobb egység részeként fogja újból kitalálni magát.”¹⁷

Aki nem ismeri fel ezt az európai alapigazságot, az vagy eleve periferikus helyzetre kárhozza magát (ez vár a nemzeti önállósághoz és egységhez, a – most még! – működőképes nemzetállamhoz ragaszkodó Magyarországra, Csehországra és Lengyelországra a föderális Európában), vagy a jelenlegi Európai Uniónak a többiekkel egyenrangú tagjából fog visszaminősülni perifériává.

II. Most pedig lássuk, milyen főbb irányokban lehet továbbgondolni az előadásban megfogalmazott alaphipotézist (a nyugati civilizációhoz és az e civilizáció európai részének történeti-politikai *corpus*ához való tartozás különbségének tétele).

1. Az EU veszélyes játékba kezdett, amikor 12 vagy akár 15 új csatlakozó ország előtt is felvillantotta a teljes jogú tagság perspektíváját. Az EU most alakulóban lévő föderális magja körül meg kell őrizni az ésszerű határok között bővülő, a kormányközi konferencia során megreformált, de nem föderális alapon álló Uniót. Ez nem területi, hanem funkcionális alapon elkülönülő országcsoporthoz létezéséhez vezet. (Magam 1991-92-ben az európai integráción belüli közép-európai konföderációt tartotam célszerű megoldásnak.¹⁸ Ma ezt már másként látom.)

2. Úgy vélem, az EU-bővítés körét olyan szinten kell tartani, hogy azon belül a föderális mag hatalmi értelemben egyértelműen domináns, intézményi értelemben pedig vonzó és elérhető maradjon, nyitva hagyva azt a távlati perspektívát, hogy az EU, valamilyen pán-európai unió helyett, a maga egészében európai föderális állammá váljon. Itt még komoly konfliktusok lehetnek, bizonyos országok visszahőkölhetnek és tudatosan kivonulhatnak ebből az új Európából. Sőt az sincs kizárva – ez egész Európa számára rendkívül kedvezőtlen fejlemény lenne –, hogy az EU mint a föderális mag körüli ún. első extenzió, a maga komplex intézményrendszerével szétesik. Ez esetben is megmarad azonban a német-francia-olasz-benelux mag, amely véleményem szerint már nem fog megállni a föderális állammá alakulás útján.

3. Az egykori ortodox civilizációhoz tartozó országok civilizációs zsákutcaba kerültek. Ezen a ponton nem *Huntington*, hanem Jacques Lévy francia geográfus interpretációját tartom irányadónak. „A latinok és az ortodoxok közötti választóvonal – írja Lévy – nem a tulajdonképpeni vallási törésvonal kivételése a külső valóságra, hanem egy komplex történeti-geopolitikai dinamika eredménye.”¹⁹ *Huntington* az ortodox civilizációt – Oroszországgal mint mag-állammal – ma is geopolitikailag releváns kategóriának tekinti. De a szó szoros értelmében vett ortodox civilizációról ma már nem beszélhetünk.

4. A Lévy által említett történeti-geopolitikai dinamikának a természete csak a hosszú időtartamú folyamatokban mutatkozik meg. Hasonló a helyzet a közép-európai országok Nyugathoz való hasonulásával, nyugati mintakövetésével, amelynek strukturális jellemzőit csak akkor ismerhetjük fel, ha azt mint hosszú időtartamú folyamatot vizsgáljuk. Az e folyamat során törvényszerűen és ismételtelen jelentkező intézményi kollapszus, intézményi összeomlás jelenségével 1998-as intézeti konferenciánkon megtartott előadásomban foglalkoztam.²⁰

5. A bélyeg a kelet-európai „ortodox” országok esetében nem a vallási vagy civilizációs hovatartozás, nem ez bénítja le őket, hanem civilizációs identitásuk bizonytalansága és kétértelműsége. Civilizációtörténeti tény, hogy a bizánci, majd posztbizantin civilizáció térségében a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig nagyszabású civilizáció-váltás, civilizációs konverzió ment végbe, amelynek eredményeképpen ma ez a térség a nyugati civilizáció részét alkotja. A probléma az, hogy intézményépítési szempontból terméketlen, steril részét. J. Lévy szerint az e térséghez tartozó államokkal nem az a baj, hogy ortodoxok, hanem az, hogy túlságosan hosszú ideig (több, mint kétszáz évig) álltak a nomád despotizmus nyomására és mintájára kialakult orosz és török birodalmi despotizmusok uralma alatt. Nem élhettek a nyugati típusú fejlődés lehetőségével akkor, amikor ez a fejlődés alapvetően módosította a hagyományos mentális struktúrákat és társadalmi viszonyokat. Míg a közép-európai térségben a nyugati befolyásnak elegendő idő állt rendelkezésére, hogy teremtesse a mutációkhoz (*mutations génératrices*) vezessen, az orosz és török despotizmus hosszán tartó befolyása alatt maradó térség tár-

sadalmi értelemben terméketlenné vált, aminek következtében lényegében meghiusult – állítja Lévy – „Európa európaizálódása”.²¹ Pontosabban erre csak egy szűkebb körön belül kerülhetett és kerülhet sor, hiszen a folyamat még távolról sem befejezett.

6. A civilizációs zsákutca, vagy ha úgy tesszük intézményi sterilizálódás, intézményreemtésre való képtelenség miatt van az, hogy a térség államai nem tudnak a nyugati tömegdemokrácia játékszabályainak megfelelő nemzetállamokat kiépíteni és működtetni. Miközben Európában már a nemzetállam utáni történelmi fázis van napirenden, ez a térség a jelek szerint megrekedt a működőképes nemzetállamok kialakulása előtti fázisban. Ez azt jelenti, hogy az e térséghez tartozó országok akár egyfajta „belső ellenzéként” sem lesznek képesek az Európa előtt álló nagyszabású intézményi forradalomban részt venni (mint a „nemzetek Európájának” mítoszhoz ragaszkodó közép-európaiak²²), az Európai Unió „kiszákmányolt vagy magára hagyott perifériáját”²³ alkotva.

7. Ez a civilizációs katasztrófa lehet²⁴, hogy magával sodorja, de az is lehet, hogy éppellenkezőleg, rendkívüli teljesítményekre, egy új centrum-szerep betöltésére ösztökéli azokat a területeket, amelyek történeti értelemben Közép-Európaéhoz tartoztak (vagyis a Jacques Lévy által megállapított kritikus 200 évnél rövidebb ideig álltak török vagy orosz fennhatóság alatt), de olyan országok alkotórészei, amelyekre – a keleti despotizmusokhoz való túlságos közelségük, és ebben az értelemben egyértelműen hátrányos geopolitikai helyzetük miatt – a civilizációs kétértelműség vált jellemzővé.

8. A közép-európaiság térben és időben egyaránt állandó mozgásban lévő természetét szem előtt tartva megállapíthatjuk, hogy a közép-európai államok (Magyarország, Csehország, Lengyelország) EU-csatlakozásával a közép-európaiság szimbolikus geográfiaja az Európai Unió új határaitól keletre lép működésbe. Míg az EU-n belül Közép-Európáról mint politikai kategóriáról beszélni anakronizmus, és a közép-európai politika folytatása lényegében a nagy lehetőség – a karoling Európa történeti-politikai *corpus*ába való szeptember beépülés – előli megfutatomással érne fel, az EU új határain kívül a közép-európai minőség a Nyugathoz való tartozás legfőbb ismérve. De nem rab nemzetekről van most már szó, mint annak idején Kunderánál, hanem bizonyos értelemben rab provinciákról és térségekről. Miközben azok az országok, amelyekhez tartoznak – itt Szerbiáról, Romániáról és Ukrajnáról van szó – civilizációs zsákutca-ban vergődnek, az ún. Közép-Európa-fragmentumok – Vajdaság, Erdély, Kárpátalja, Galícia és Bukovina – megindulhatnak egy eltérő és Európa-konform intézményesülés útján.

9. Ennek az intézményesülésnek az alapja a lokális többség. Tehát nem az ott élő magyar vagy más kisebbségek „erős nemzeti identitása”, hanem a szóban forgó tartományokon belüli konszenzus. Egy olyan konszenzus-kényszerrel van itt szó, amely a szóban forgó provinciáknak mind többségi – szerb, román, ukrán –, mind pedig kisebbségi – alapvetően magyar – lakosságát politikai értelemben el fogja távolítani saját nemzeti centrumaitól, sőt szembe fogja azokkal állítani, *amennyiben* – ez az „amennyiben” alapvető fontosságú – azok saját hűbértokuknak fogják tekinteni az említett tartományokat.

10. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy Szerbia, Románia és Ukrajna kizárólag nemzeti és etatista alapon képes ennek a nagyfontosságú törésvonalnak a kérdéséhez viszonyulni. Magyarországnak ugyanakkor e pillanatban a Közép-Európa-fragmentumokkal kapcsolatban nincs semmiféle érdemleges stratégiája. A magyar kormány

csak és kizárólag a Közép-Európa-fragmentumokban élő magyar nemzeti közösségekkel foglalkozik, rájuk vonatkozóan van határozott elképzelése (a határmódosítás nélküli nemzeti reintegráció). Ahelyett tehát, hogy Magyarország már most a föderális alapon álló Európai Unió Közép-Európa-fragmentumokkal kapcsolatos politikáját próbálna meg kialakítani és befolyásolni, inkább a föderalizmus partonálán innen gurgázik. Nemzeti alapon politizál, mintha nem tudná, hogy egy olyan „közbizodalomban” igyekezik, amellyel szemben nem fogja tudni eljárni azt a szerepet, amelyet Béccsel szemben egyszer már eljátszott.

¹ „The Puzzle of Central Europe”, The New York Review of Books, 1998. márc. 18.

² Vö.: Karl A. Simbuber: Central Europe-Mitteuropa-Europe Centrale: An Analysis of a Geographical Term, Transactions of the Royal Geographical Society (London: Institute of British Geographers, Transactions and Papers, 1954).

³ Hat világrész földrajza, Budapest, 1943, 175.

⁴ Milan Kundera: Tragedia Europei Centrale, Europa Centrala. Nevroze, dileme, utopii, Ed. Adriana Babeti et Cornel Ungureanu, Polirom, Iasi, 1997, 221-235.

⁵ Where is Central Europe, The Economist, 2000. július 8, 31.

⁶ Vö.: Marc Bloch: La société féodale [1939], Paris, 1995, 544.

⁷ Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról, Budapest, 1983, 20.

⁸ Vö.: John Fonte: Post-West Syndrome, National Review, 1997. okt. 27.

⁹ Granasztói György: A mozgó célpont. Chirac, Fischer és Közép-Európa, Magyar Szemle, 2000/7-8, 195.

¹⁰ Vö.: Joschka Fischer: Az államszövetségtől a föderációig. Gondolatok az európai integráció végcéljáról. A berlini Humboldt Egyetemen 2000. május 12-én elhangzott beszéd, Európai Szemle, 2000/2, 3-14. A rövidített szöveg megjelent a *Provincia* 2-es számában.

¹¹ Granasztói, id. cikk, 192.

¹² Crisis, Choice and Change: Historical Studies of Political Development, ed. Gabriel A. Almond et al., 1973, 649.

¹³ Granasztói, id. cikk, 194-195, 198.

¹⁴ Lucian Boia: Două secole de naționalism, București, 1999, 110.

¹⁵ Széchenyi István Válogatott Művei, Budapest, 1991, II., 280, 389.

¹⁶ Granasztói, id. cikk, 195.

¹⁷ La France et l'Empire, Politique Étrangère, 2000/2, 338, 342.

¹⁸ Molnár G.: Közép-európai konföderáció, Limes, 1992, január.

¹⁹ Jacques Lévy: Europe. Une géographie, Paris, 1997, 40.

²⁰ Vö.: Molnár G.: Köztes-Európa eltűnése, avagy a mintakövetés közép- és kelet-európai konzekvenciái. Vázlat, in: Globalizáció és nemzetépítés, Szerk. Bárdi Nándor, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999, 47-68. Angolul: The Vanishing of In-Between Europe, Regio, 2000/1, 84-104.

²¹ J. Lévy, id. mű, 40, 48.

²² Szájer József, a Fidesz frakcióvezetője például a Fidelitas és az EDS, az Európai Néppárt ifjúsági és diákszervezetének konferenciáján az Európai Uniót a „nemzetek európa”-ként jellemezte. Ez a megfogalmazás az európai zsargonban egyértelműen antiföderalista állásfoglalásként értelmezhető. – Szájer az uniós politikáról, Magyar Nemzet, 2000. szept. 15.

²³ J. Lévy, id. mű, 247.

²⁴ A kifejezést H.-R. Patapievici-től vettem át. Vö.: Anatomia unei catastrofe (Egy katasztrófa autonómiaja), in: Politice, II. kiadás, București, 1997, 78.

Daniel BARBU

Szubszidiaritás, kereszténydemokrácia és ortodoxia

modernítésre és világságra vonatkozó – politikai teológiáját. Sokkal inkább annak a meghatározottságnak a sajátosságából ered, amellyel az ortodox egyház a modern államot mintegy megelőzte, majd politikailag feloldódott abban.

Az ortodox vallás a románság körében már a modern állam megalakulását és konszolidációját megelőzően politikai és nem vallási közösséget jelentett. A románok „együtt-létének” volt – a nyelv mellett – második formája. Valóban, a középkor kezdeteitől napjainkig a kereszténység keleti formája a románok számára nem hit volt, (mely személyes hűséget feltételez), hanem „törvény” (amely a nyilvános szférában alávetettséget jelent). Ha a szavak történetének van valamilyen történelmi jelentősége, akkor a románok számára a kereszténység minden mást megelőzően egy – a római császárok által kibocsátott – törvényt (*lex*) jelent, s nem Isten iránti hódolatot (*religio*) vagy a hit kimutatását (*fides*).¹

Később, a modernitás kezdetén a „keresztény törvény” (vagy a „görög törvény”), a konstantinápolyi bazileusok törvénye „ősi törvénné válik”, mi több, „román törvénné”, vagyis a szabályok és örököltségek viselkedésmódok olyan rendszerévé, amely képes önazonosságot biztosítani a románoknak a többi nemzet körében, túl minden teológiai és kanonikus megfontoláson.

Az ortodox vallás társadalmi konzisztenciája tehát inkább jogi természetű, mint vallási. Nem annyira a megváltozó istenben való hitet, mint inkább a viselkedés általános szabályokhoz való idomulását vonja maga után. Nem részvételt, hanem alávetettséget kér, s nem teremt szövetséget, hanem kizáró természetű. Mert miközben a hit egyesít, a törvény büntet és diszkriminál. A hit individualizálja a személyt s viszonyát az istennel, a törvény viszont egyneműsít, és a normalitás követelményét állítja az egyén elé.

Ezért az ortodox értelmiségi számára az a szó, hogy „törvény” román-ságot (románism) és kereszténységet jelent, amelyek ugyanabban a koncepcióban és életfelfogásban olvadnak össze. Ez a törvényfogalom, ahogy népünk használja, a nemzeti és a lelki egzisztenciális egyesítést foglalja magába, és jelentése dogmatikai, mivel az ortodox hitre utal, etnikai, mert általa a románok önazonosságot nyernek e hitben, valamint erkölcsi jellegű, mivel életünk hagyományos tanítását közvetíti.²

A kereszténység így „törvénné” átalakulva, melyben egy bizonyos dogmatikai formula adott etnikai kifejezőmódban épül be, a kollektív lét normalizálásának bizonyos formája szerint, paradox módon

épp egyetemes hivatását veszi el, azt, amelyet természetjogi gyökerei és a természetfölötti rend egyaránt biztosítanak neki.

A román kereszténységet apologetáinak többsége nem annyira az emberi személyről, szabadságjogokról és kötelem-jogokról alkotott, az emberi természetbe genetikai úton beirt látásmódnak tekint, amelynek alapján racionális módon szerződés köthető bizonyos társadalomszervezési formákra, hanem inkább egyedülálló és megismételhetetlen szintézisnek, egyfajta organikus és történelmi produktumnak, amely a románok kizárólagos tulajdona: az övék és csakis az övék. Ekként értelmezve, a kereszténység bármikor, mikor szükség van rá, egyfajta nemzeti morálként használható, s olyan problémák megválaszolásakor folyamodnak hozzá, amelyeket más társadalmak a politika hatáskörébe utalnak. Az egyháznak ezért elsődleges szerep jut „a lelkek egyetlen kollektív, keresztény és román tömbbe való egyesítésében”.³

A két világháború közötti korszak kevés, kereszténydemokráciára hivatkozó

mében), amelyet statisztikailag a viselkedésmódok és az értékek széleskörű egyfomása jellemzett, és amelyben az elkülönülés és pluralizmus gyanús, abnormalis és mélyen románellenes jelenségnek tűnt. Egyébként is, a „román törvényként”, egy láthatatlan és sajátos tradíció organikus megnyilvánulási módjaként és a különbségek és pluralizmus kizárásának eljárásaként megélt kereszténység nemcsak nem ismeri el a politikum autonómiáját, hanem erkölcsileg gyanús foglalatosságnak tekint.

Visszont a neoskolasztika hozzájárulása a keresztényszociális doktrína kidolgozásához éppen a politikai életben való részvétel arisztoteliánus ihletésű, radikális átértékelésének az eredménye, és ez az átértékelés vezetett a kereszténydemokrácia második világháború utáni győzelméhez Olaszországban, Németországban és Ausztriában. A nyugati katolikus közösségekben a közjó és a politikai tevékenység iránti elkötelezettséget az emberi méltóság egyik legmegfelelőbb kifejeződési formájának tekintik, mint a keresztény értékek társadalmi érvényesítésének egyik kiváló módját.

Másrészt, mint láttuk, a román kereszténység összetevői közé tartozik „a közös élet hagyományos felfogása”, azaz a jogrend és a politikai kultúra, és ebből az következik, hogy az államnak és az egyháznak kölcsönösen magukba kell foglalniuk egymást, vagyis hogy sohasem nyilvánulhatnak meg egymástól teljesen elszigetelt entitásként. Sőt, az államnak az egyház adja át a politikai társadalom feletti hatáskörök összességét, teljes mértékben fenntartva a maga számára a szellemi területet és a nemzet egyfajta morális „tanácsadójának” szerepkörét.

S míg a keresztényszociális tan számára a gazdasági rend elválaszthatatlan az erkölcsitől, s míg a munka értékelésének kritériuma – például – a család számára biztosított tisztességes életszínvonal, a román ortodox teológusok kigúnyolják az „igazságos fizetés” tételét, s általában a nyugati kereszténységnek azt az ambícióját, hogy a gazdasági tevékenységek köréről keresztény véleményt alkosson, s ehelyett a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek orvoslására a „részvétet” és a „felebaráti szeretetet” javasolják.⁸

Következésképpen a románok – legyenek akár egyháziak, akár világiak – a kereszténységet nem személyes vagy közösségi összefüggésben fogják fel, hanem a nemzeti fogalma szerint. A szubszidiaritás ebe pedig, még ha titkon ott rejtőzik is az ortodox egyházi tanok legmélyén, nem elfogadható a nemzet által gyakorolt szellemi terror miatt, annak következtében, hogy a nemzet politikai fogalma totalizáló jellegű és oszthatatlan.

Ezért az egyház továbbra is szorosan kötődik ahhoz az államhoz, amely az 1923-as, 1938-as és 1991-es alkotmányai révén explicit módon „nemzetinek” nyilvánította magát. Az egyház állami renhez való „alkalmazkodásának” régi keresztény elve túlélté Bizáncot s áthagyományozódott a modern kor nemzeti egyházaira. És mindaddig, míg az állam nem dolgozta ki a teljes szétválasztás intézményi stratégiáját, világi, sőt ateista diszkurzusa sem volt elég meggyőző ahhoz, hogy rávegye az egyházi hierarchiát, helyezkedjen kritikai álláspontra vele szemben, csupán csak akkor s annyira, amennyiben nem sikerült hozzászoknia a képviselői demokráciához, s főleg a többpártrendszerhez. A harmincas években, miután felszabadult a *Brätianu* liberalizmusa alól, az egyház folyamatosan felpanaszolta az egyetemes nemzeti és politikai koncepció alapuló kormányzati rendszer hiányát, s ez visszatérő tétele volt az ortodox kiadványoknak, köztük is leginkább a szélsőséges *Telegraful român*nak.

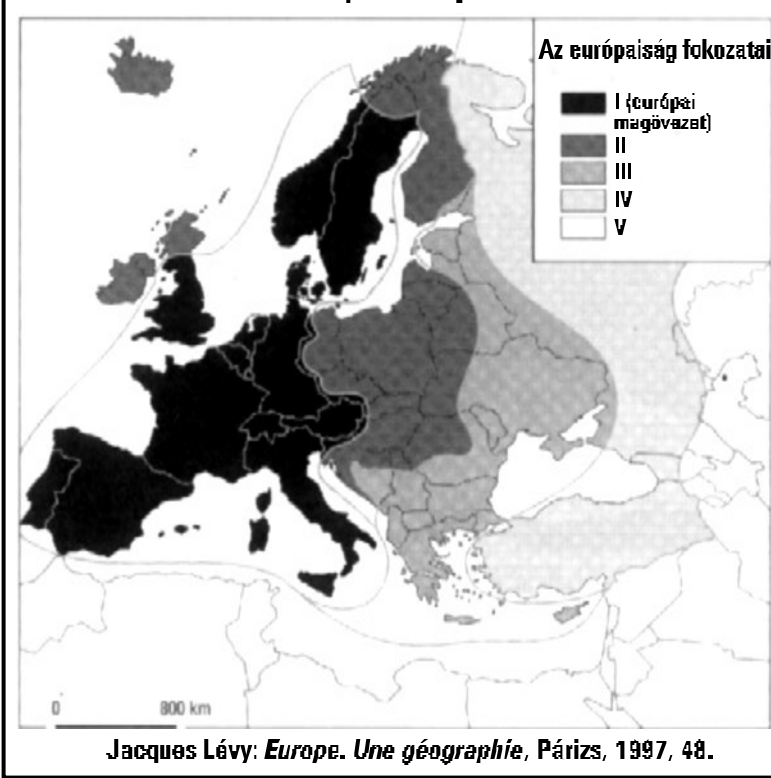
Az ortodox papság 1948-ig egyetlen egyszer sem kénszerült igazából arra, hogy végiggondolja az egyház világi államon belüli szerepét s a kereszténységét, mint egy lehetséges kulturális és axiológiai alternatívát a szekularizált társadalomban. Az 1866-os, 1923-as és 1938-as alkotmányok által statuált jogrendben, amelyek az ortodoxiát „a román állam uralkodó vallásának” (21. cikkely) illetve „a román államban uralkodó vallásnak” (22. és 19. cikkelyek), sőt, ez utóbbi kettőben a „román egyháznak” is nyilvánították (ami viszont sem dogmatikai, sem alkotmányellenes értelemben nem jelentett semmit), az egyháznak semmi oka nem volt arra, hogy kidolgozza saját liberalizmuskritikáját. Később, 1965-öt követően pedig ismét a nemzeti értékek talaján találkozott az állammal, s így a létező szocializmuskritikájának kidolgozása alól is mentesült.

Egyébként a kommunista rendszer három alkotmánya közül az első, az 1948-as nem vezetett be világos szétválasztást, mivel a Román Ortodox Egyházzal kapcsolatban is tartalmazott rendelkezést, amelyben „önállóan és egységes szervezetűnek” nevezi azt (27. cikkely), vagyis – más szavakkal – az államhoz hasonló kiterjedésűnek. Azonban az ortodox egyházi hatóságok totalitárius állammal való módszeres együttműködését, iránta való lojalitásukat nem az emberi gyengeségek vagy egy túlzott kompromisszumkésztség számlájára kell írni.

Az 1945-1989 közötti időszakban a papság következetesen a bizánci egyházi tanokat alkalmazta, összhangban maradt azzal a politikai doktrínával, amelynek „a román törvény” vetette mindenkoron alá az egyházat. Annál is inkább, mivel a közoktatás 1948-as megreformálása az egyházon belül a főpapság javára változtatta meg az erőviszonyokat. A *Gândirea* című folyóirat köréből származó filozófusok és esszéírók 1918-tól megszállták a bukaresti egyetem teológia karát, s ez egyfajta világi intézményi kontrollt eredményezett, ha nem is éppen a teológiában, de a keresztény üzenet fölött mindenképpen. 1948-at követően azonban a papság visszanyerteljes hatalmát a teológiai alkotás folya-

Folytatás a 4. oldalon

Europák Európában

Jacques Lévy: *Europe. Une géographie*, Párizs, 1997, 48.

szövegeinek egyikében így jelenhetett meg az az állítás, hogy a román kereszténydemokrácia „alagondolata” szerint az „individuum a román-ság (románism) része”, alapelve pedig a „nemzetiség” és a „család”.⁴

A maga idejében a *Solidaritatea. Revista social-crestina* című kiadvány is, amelyet Vasile G. Ispir, Șerban Ionescu és C. A. Teodorescu adott ki 1920 és 1926 között, a „nemzetiséget” és „demokráciát” nyilvánítja a keresztényszocializmus alapelveinek.⁵

Ez a fajta politikai román-ság (románism), bár az ortodox egyház „demokratikus jellege” révén igazolja önmagát⁶, szinte törvénytörően válik katolikusellenessé és antiszemitává, jogi produktivitása pedig olyan törvényjavaslatok-rakorlátozódik, mint például a földvásárlás tilalma a „nemzetidegenek” számára.⁷

Valóban, az 1948 előtti alacsony fokú urbanizáció olyan román „világot” teremtett (a „világhoz tartozás” és a „tisztességes dolgokat csinálni” kifejezések értel-

E l e m z é s e k

Folytatás a 3. oldalról

meta fölött. Paradox módon épp a kommunizmus biztosította a papi hegemoniát az ortodox egyház fölött, de ennek az ára a keresztény problematika száműzése lett az intellektuális szférából.

Még 1989 után is, ahelyett, hogy megpróbálta volna kivívni teljes szuverenitását és függetlenségének állam általi elismerését, azt, amelyet a kereszténydemokrácia az olasz alkotmány 7. cikkelye révén megadott a katolikus egyháznak, az ortodox egyház rögtön a papok általános állami javadalmazását kezdte követelni, s ezáltal még több intézményi kapcsolatot alakított ki azzal az állammal, amelytől még a totalitarizmus idején sem kívánt teljesen a szétválni. De ha a pap fizetését közpénzekből biztosítják, akkor állami tisztviselővé válik, olyan közalkalmazottá, aki nem lesz különösebben hajlandó bírálni az államot, annak autoritását.

Sminthogy 1866 és 1999 között az állam, beleértve a kommunista államot is, módszeresen elutasította, hogy vallásilag módszeresen maradjon, lényegében úgy viselkedett, mintha a megváltás nem személyes, lelkiismereti és felekezeti önzonosságbeli kérdés lenne, hanem olyan kérdés, amely közvetlenül órá tartozik. Vagyis román állam számára igazából sohasem voltaközömbös, hogy polgárai milyen felekezeti módon nyilvánítják ki vallási meggyőződéseiket. Mert az államnak még egy szekularizált társadalom esetén is szükség van arra, hogy önmagát azon közösségi és morális identitások révén legitimáltassa, amelyek maguk is nyilvánvalóan igénylik, hogy legitimáló szerepű instanciákként ismerjék el őket.⁹

Egy olyan politikai társadalomban, amely hajlik arra, hogy folyamatosan elutasítsa a kisebbségek bármilyen pozitív diszkriminációját, a többségi egyház épp en egyfajta „affirmative action”-t követel – kitaróan és agresszíven. Úgy tűnik, a nemzeti egyház jogi státusza, amely másokat diszkriminál, számára nélkülözhetetlen: a főpapságnak abszolút szüksége van arra, hogy ismét visszaigazolódjon, az ortodoxia, melyet képvisel, nem hit, hanem törvény. Ha ennek elismerését megtagadják, a Román Ortodox Egyház úgy fogja érezni, az állam elhagyja, és ő magára marad tagjainak – a románok millióinak – lelkiismereti problémáival. Azonban nem hajlandó arra – s felkészülve sincs rá –, hogy szembesüljön ezekkel a kérdésekkel.

A főpapok és az ortodox teológusok beszédeiből tulajdonképpen az hiányzik, amit egyébként rendkívüli elővigyázatossággal kerülgetnek is: a román társadalom szekularizációjának nyilvánvalósága. Sem az egyházi hatóságok, sem az ortodoxiához egyértelműen kötődő személyiségek nem tették fel maguknak a kérdést, amely a nyugati kereszténységet oly sok évtizede foglalkoztatja: felmérni azok valóságát, akik a közvélemény-kutatásokban kereszténynek vallják magukat. A vallásgyakorlás európai szintje, azaz azok részaránya, akik rendszeresen részt vesznek az istentiszteleteken, 10 százalék körüli. Az ortodox főpapság viszont teljes mértékben elégedettnek tűnik annak tudatában, hogy Románia lakóinak közel 86 százaléka a népszámlálás során ortodoxnak vallotta önmagát, s nem kíváncsi arra, hogy közülük hányan vesznek részt rendszeresen az egyház életében. A Román Ortodox Egyház sohasem kísérelte meg, hogy a megkereszteltek mindegyikének személyes és felelősségteljes elkötelezettségére alapon, inkább a nemzeti identitás organikus formájával való magától értetődő és kollektív egyetértésre támaszkodott, amely szerint „a románok kereszténynek születtek”.

Világosan erre a beállítódásra utal például az, hogy annak az energiának, melyet a papság és az ortodox egyesületek 1990 óta a homoszexualitás betiltása érdekében kifejtettek, még egy százalékát sem fordították az abortusz tiltásának vagy korlátozásának az elérésére. Bár látványosan mindkét kérdés a magánélet és a személyes intimitás kérdése, a terhesesség tudatos megszakítása lényegében egy lelkiismereti probléma, az evangélium és a keresztény hagyomány iránti hűség próbája, amely az élethez való abszolút jogot a legfontosabb emberi jognak nyilvánítja, miközben a homoszexualitás kérdése értelmezhető úgy is, mint az ortodox egyház történelmi fennhatósága alá tartozó kollektív viselkedésmódozok egyformaságának és normalitásának az elutasítása. Viszont az egyéni öntudat az egyház missziós küldetésének területén kívül reked, s közben ugyanez az egyház szokásszerűen azt ismételi, hogy a románok számára nem szükséges az evangélium hirdetése, mert ők – a világ többi népétől eltérően – azt már kétezer éve ismerik!

Mindezek következtében, s az egyház társadalmi szerepének előtérben maradása valamint a keresztény erkölcsiség nyilvános megnyilatkozásainak inflálódása ellenére, 1989. decembere nem az állami-ság, hanem a személyi diktatúra és a kommunista ideológia csődjeként volt megélhető. Ugyanis a Román Ortodox Egyház nem rendelkezik az állammal szembeni ellenállás tradíciójával, lett légen az állam akár modern, akár totalitárius jellegű. Nem mondta ki a lelkiismeret elsőbbségét az erővel, az igazságot a hatalommal szemben, s ritkán merte bírálni azokat a politikai-jogi eszmerendszereket, amelyeket az állam időnként kidolgozott. Ellenkezőleg, megváltva, mint az Antonescu-rezsim idején, hogy legfeljebb morális „tanácsadója” kíván lenni egy olyan állammal, amelynek belső rendje nem tehető vita tárgyává, az egyház a román nemzeti érzés alapjául szolgáló konszenzus nélkülözhetetlen résztvevőjévé vált. Az ortodoxia mind a liberális, mind a totalitárius államhatalom idején egyetlen „politikai néphez” egyesítette a románokat, az on kettős elv alapján, hogy „mind románok vagyunk” és „mind ortodoxok”.

Valószínűleg az ortodox egyháznak az állammal szemben tanúsított hűsége, az a semlegesség, amelyet a különböző politikai rendszerek váltakozásával szemben tanúsított, játszott a fő szerepet abban, hogy a totalitárius korszakban nem osztódott meg a román társadalom, nem vált ketté egy szocialista és egy passzív rezisztenciát tanúsító, hagyományos és keresztény kultúrába visszahúzódó „néppé”. Ugyanis az egyház nem értékelvű, kritikai részvételre buzdító közösségként legitimálja a nemzetet, hanem megtörhetetlen nyelvi, vérségi egységként, olyan magatartásbeli egységként, amely csodálandó és minden áron megvédendő. A román ortodoxiát, úgy tűnik, az állam valóságos lenyűgözte, s főleg a rend állama, amely osztja gyanakvását a lelkiismereti szabadsággal, a pluralizmussal és a másság érvényesítésével szemben.

Bizonyos értelemben maga az ortodox egyház is, akár a nemzet, az állam terméke. Csupán kronológiai értelemben előzi meg azt, politikai és jogi értelemben nem. A román egyháznak nem adatott meg, hogy a modernitást az állammal szembeni ellenzékiességben élje meg, inkább az formálta őt. Előbb a liberális állam autokefáliával, a pátriárka fennhatósága alatti egységgel és a többi felekezet feletti uralommal ajándékozta meg. Utóbb a totalitárius állam megvédte őt a görögkatolikus egyház konkurrenciájától – amely veszélyesnek bizonyult, mivel éppen a nemzeti érdek terén került rá

sor –, és garantálta biztonságát cserében a közéletből való részleges visszavonulásáért.

Végül is, az ortodox főpapság és a román teológia nem bátoríthatta egy társadalmi doktrína megjelenését, amely a maga során kereszténydemokráciához vezethetett volna, mivel számára az állam – a hatalom birtokosainak ideológiájától függetlenül – mindenkori a nemzet transzcendenciáját jelentette. A nemzet letéteményeseként a román állam csakis egységes és centralizált államként gondolható el. Mert ő szervezte meg a nemzetet mind 1859-ben, mind 1918-19-ben, felszámolva a kulturális sajátosságokat és a helyi politikai-jogi hagyományokat egy jakobinus típusú közigazgatási rendszer érdekében.

Ebben az összefüggésben Nagy-Románia megalakulásától kezdődően a szubsidiaritás elvét, mely a nyugati egyház és keresztény tradíciókhoz ragaszkodó értelmiségiek fő politikai instrumentuma, teljesen semmibe vették, jóllehet egy különös paradoxon folytán ez az elv elég pontosan leírja a keleti egyház szervezésének elméleti modelljét, amelyet a bizánci egyházi tanok szóhasználatával zsinati elvnek neveznek.

Ugyanis az elvre való hivatkozás feltételezi – még ha csupán elméletileg is –, a történelmi tartományok önkormányzatának lehetőségét, a család, helyi közösség és a kisebbségi csoportok autonómiáját az oktatás és egészségügy terén, valamint az egyház saját illetékességi területén belüli szuverenitásának alkotmányos előírásba foglalását. De melyik román püspök érezné magát igazán püspöknek, ha nem kapná meg ennek elismerését és igazolását valamilyen királyi, uralkodói vagy elnöki rendelet révén?

A román kereszténydemokrácia feladata ezért nem a politikai gyakorlattal szembeni keresztényi „moralizálás” lenne, hanem érvelő kiállítás a szubsidiaritás elve alapján a regionális jellegű decentralizálás mellett, amellyel egyrészt igazán megfelelő környezet teremthető a demokratikus rendszer kialakításához, a polgárok minél nagyobb számban való közéleti részvételéhez, másrészt pedig ez lenne a legközvetlenebb út az európai integráció felé.

Azokban Romániában ma, akár az elmúlt évszázad során, az állam a fenntartás nélküli csodálat tárgya: a nemzet történelmi megalkotójának és jogi garanciájának tekintik. Ebből következően kötelezőnek tűnik, hogy csak szigorúan centralizált és bürokratikus jellegű lehet. Ebben a légkörben a decentralizáció arra ítéltetett, hogy a közigazgatás kihelyezésének egyszerű művelete maradjon, amely nem eredményez autonómiát sem politikai, sem törvényhozási szempontból.

A Parasztpárt politikai programjának helyi közigazgatásra vonatkozó bekezdéseit például „az erőszakkal megszüntetett megyék, majd járárok fokozatos visszaállítását” vezeti be, és szó van benne „az alprefektúrák és egyéb közszolgálatok járási székhelyre való telepítéséről”. Mintha a decentralizáció és a helyi autonómia felé tett lépéseknek a közigazgatási struktúrák inflációját és megsokszorozódását, a kihelyezett kormányzati képviselők számának növekedését kellene eredményeznie.

A szubsidiaritás hiányában kétes minden olyan próbálkozás, amely intézményi úton próbálja meg elérni a román társadalom újjáépítését, ahogy azt egyes magukat kereszténydemokratának nevező értelmiségiek, sőt, még a Parasztpárt programja is tervezi. Ez utóbbi szerint „a morális megújulás felé vezető úton az első lépést három alapintézményre kell alapozni: a családra, az iskolára és az egyházra”. Amennyiben „iskolán” elsősorban a közoktatás rendszerét, „egyházon” pedig a nagy többséget képviselő és az államtól nem kellő

mértékben levált ortodox egyházat kell értenünk, ez az intézményi stratégia semmi mást nem eredményezne, csak ismét elodázná a központi problémának, az állam szerepének a megvitatását, s azt egy normatív megoldással helyettesítené, amelyben a „keresztény erkölcs” egyfajta poszt-totalitárius ideológia szerepét töltené be.

A Parasztpárt 1996. januárjában szerkesztett politikai programjának szintézisében a szubsidiaritás a következő megfogalmazásban jelenik meg: „A keresztény erkölcs lényegében olyan kódexet alkot, amelynek hivatása a politikai, gazdasági és szociális jellegű törvényhozás megszürése a tartósság, emberség és felelősség kritériumai szerint. A hangsúlyt az ember minőségi javulására, a szolidaritásra, toleranciára, párbeszédre, pluralizmusra, kreativitásra és a szubsidiaritásra helyezi.”

A szubsidiaritás tehát meglehetősen különös módon, a keresztény erkölcs kritériumai közé sorolódik, és végső soron az ember problematikájával kerül kapcsolatba, értéket az „ember minőségi javulása” kölcsönöz neki. A szubsziaritás e rendkívül diszkret s számára idegen kontextusban való megjelenése világosan bizonyítja, hogy a kilencvenes évek Romániájában a kereszténydemokrácia nem más, mint egy „trompe l'oeil” doktrína. Egyébként a Parasztpárt legfőbb ideológusa, miután nyilvánvalóan jobb időkre halasztja a szubsziaritás elvének román politikai megfogalmazását – amely most a „kisebbségek pozitív diszkriminációjának” vesztése és azon „rizikó” között hanyódik, amelyet az Európai Unió jelent azáltal, hogy esetleg „önkéntesen hatásköröket ragad magához” –, rámutat arra, hogy azok a „nehézségek”, amelyeket a szubsziaritás romániai alkalmazása okozna, „lényegében az emberi tényező, a personalizmus meghatározó szerepére utalnak, amely a kereszténydemokrata gondolkodás sarkköve”.¹⁰

A szubsziaritás azonban nem csupán azt az utat jelenti, amelyen az emberi lény természetes méltóságát érvényesítheti a politikai részvétel révén, hanem a hatalom felfogásának és megszervezésének módját is, egy olyan elvet, amelyet az államnak magának is követnie kellene.¹¹

A szubsziaritás nem a moralitás díszítője s nem is az igazságszolgáltatás megosztása elvének egyik vonatkozása. A szubsziaritás elve az az eszköz, amellyel a társadalom megszabadulhat az államgyámsága alól, az az eljárás, amelynek segítségével a polgárok alakíthatják és ellenőrizhetik az államhatalmat oly módon, hogy az megszűnjön polgárait formáló és ellenőrző ambíciókat táplálni. A kereszténydemokrata eredetű doktrínákban a szubsziaritást tulajdonképpen az egyetlen olyan módszerként kellene taglalnunk, amely a politikai hatalmat a régi németek, „az ember öregebb az államnál” elve alapján szerveznék meg. Ezt az elvet fogadja el a Parasztpárt politikai programja is, amikor megfogalmazza „az állampolgár elsőbbségét az állammal szemben”.

Ez az elv jelen van a román ortodoxia szociális tanításában. Bartolomeu Stănescu főpap, akinek úttörő szerepe volt a modern társadalomról való gondolkodás alakulásában, az 1913-ban megjelent *Scurte încercări de creștinism social* (A szociális kereszténység rövid kísérlete) című munkájában, a politikai elemzésekben a természetjogot alkalmazza attól a meggyőződéstől vezettetve, hogy a természetjog egyetlen alanya az emberi személy, s az állam, amely az emberi szolidaritás jogi kifejeződése, csupán származékos és funkcionális jogokkal rendelkezik, mivel „az ember alkotja meg az államot, s nem az állam az embert”.¹²

Valóban, a központosított, jakobinus vagy totalitárius típusú államtól eltérően,

mely megszünteti a korábbi, általa ellenőrizhetetlen szabadságokat, hogy helyükbe egyneműsített és normatív, egyedül általa ellenőrzött szabadságot állítson, a szubsziaritás logikája természetesen vezet föderalizmushoz, vagyis egy tagolt, a megszerzett szabadságokat tiszteletben tartó államhoz, olyan szerény államhoz, amelyet nem annyira a jogok megalkotása, mint inkább azok együttélésének garanciája foglalkoztat. Olyan államhoz, amely nem jogokat ad, hanem jogokból áll. Ezért a szubsziaritást érvényesítő államban a decentralizáció nem csupán a közigazgatás és a pénzügy területén valósul meg, hanem – hasonló mértékben – a jogalkotás terén is. Egy szóval: a szubsziaritás elve úgy is megfogalmazható, hogy „kevesebb államot és több társadalmat”. S illene hozzátenni: „még kevesebb román-ságot (románizmus)”.

A román társadalomban viszont az Ortodox Egyház jelenti az egyetlen természetfeletti jogra alapozott legitimitással rendelkező tekintélyt, amely vita tárgyává tehetné volna azt a politikai babonát, amely a románokat a nemzeti egység és közigazgatási centralizmus állandó összetevésztésére készíti. Vita tárgyává tehetné volna, amennyiben a kilencvenes évek során vissza tudott volna találni hatásköreinek megszervezésének saját zsinati hagyományaihoz. Ezen az alapon egyenesen a totalitárius államimádát fővádlójává válhatott volna, s alkalma lett volna kezdeményezni a kommunista állam intézményrendszerének lebontását, valamint egy szubsziaritást alapul vevő alkotmányos berendezkedés kialakítását.

¹ Vasile Pârvan: Studii de istoria culturii antice, N. Zugravu kiadó, Bukarest, 1992, 238–240.

² Nichifor Crainic: Transfigurarea românismului, in: *Ortodoxia*, II., Bukarest, 1943, 182.

³ Bartolomeu Stănescu: Principiile de bază ale organizării noastre sociale II., in: *Solidaritatea*, I/7–8, 1920, 246.

⁴ Anton Pecurarul: Democrația creștină în luptă cu autocratia burgheză capitalista și cu comunismul, Pitești, 1937, 42, 37.

⁵ Primul nostru cuvânt, *Solidaritatea*, I/1, 1920, 2.

⁶ Anton Pecurarul, i. m., 9.

⁷ Uo., 47. Nemrég, egy román politikus, Adrian Năstase, hasonló gondolatot fejtett ki nyilvánosan: nyugtalankodott amiatt, hogy a kommunista rendszer által el tulajdonított javak visszaszolgáltatásával az erdélyi városok ingatlanvagyonára megszűnne „román” lenni. Másszóval, a polgári törvénykönyv előtt a román állampolgároknak nem egyforma a státusuk: csak a román nemzetiségű román állampolgároknak lenne joguk, hogy a román állam területén lévő történelmi központokban tulajdonuk legyen.

⁸ Șerban Ionescu: Aspectul social al ortodoxismului, in: *Ortodoxia*, I, Bukarest, 1942, 181–201.

⁹ Marcel Gauchet: La religion dans la démocratie. Parcours de la laïcité, Gallimard, Párizs, 1998, 98–102.

¹⁰ Gabriel Tepelea: Cuvânt înainte, in: *Din gândirea creștin-democrată românească*, kiadta Direcția Departamentelor de Studii, Doctrină și Programe a PNȚCD, Bukarest, 5.

¹¹ V. Chantal Millon-Delsol: L'état subsidiaire. Ingérence et non-ingérence de l'Etat: le principe de subsidiarité aux fondements de l'histoire européenne, PUF, Párizs, 1992.

¹² Bartolomeu Stănescu: Datoriile economice-sociale ale statului din punct de vedere creștin, in: *Solidaritatea*, V/1-3, 1924, 26, 28.

A Provincia körkérdése

Stefan BORBÉLY

Talajvizek vegyülete

1 A bevett sztereotípiák szintjén (de nem csupán...), az erdélyi szellem jellemzője a nem öncélú, a formális kísérletezéseket elutasító átszellemült és előremutató komolyság. Az erdélyi író ebben az értelemben közelebb áll az anyaghoz, mint a szellemhez: erkölcsösebb, mint a regáti, és polgárilag visszafogottabb, mint a moldvai, állandóan – néha alaptalanul – annak a tartománynak sorsa foglalkoztatja, amelyben él, és amelyről mindig az a benyomása, hogy ki akarják rántani lába alól, mint egy csodálatos szőnyeg. Következésképpen, az erdélyi irodalmár – a kiugró teljesítményeket (Lucian *Blaga*, a szebeni *Irodalmi Kör* euforionizmusa, Adrian *Marino*, az echinoxizmus) leszámítva – mindig egyfajta gondterhelt, felelősségteljes szorongás művelője, bár nem szabad elfelejteni azt, amit az erdélyi szellemiség még ma sem tudatosított kellőképpen, hogy *Budai Deleanu* maga is, mégis, erdélyi volt. Az erdélyi szellem azonban, időbeli fejlődése során eltakarta szarkasztikus komédiázását, s ennek a figyelemreméltó mulasztásnak gondolkodóba kellett volna ejtenie bennünket, mert mellékesen programot, gondolkodásmódot határoz meg. Nem véletlen, hogy a *Tiganiada* szerzőjének tipológiai újraértékelését a regátiak végezték el és nem az erdélyiek, akik óvatosan elhatárolódtak tőle, mint egy fertőzőgőcötől. Szövegmagyarázati szempontból azonban értékesítették (Ioana Em. *Petrescu*), de az opció itt már a regátiakkal való szinkron és művészeti rokonság irányába mozdult el, amit utólag a posztmodernizmus igazolt. Az erdélyi román kultúra, amely multikulturális a létezés kifejezőjeként és magától értetődően heterogén az idegen elemek felszívásának időbeliségében, ellenszegült a posztmodernizmusnak: íme a perverz intellektuális gyönyör-

rök fejezete, amelynek történetét mindazonáltal vázolni kellene.

Következésképpen, hogy egy nietschei fogalomhoz folyamodjunk, az erdélyi szellem mindig „túlterhelt” volt, meggörgnyedt létező vagy elképzelt geopolitikai és történelmi missziójának súlya alatt. A román transzilvanizmus az Erdélyi Iskola hirdette nyelvi purizmus és latin vér által fémjelzett utópikus múlt intellektuális restaurálásaként született, és időben az óvatos, a magyar és a szász kultúrával szembeni ellenséges elkülönülés útján fejlődött. Az erdélyi értelmiségi – függetlenül attól, hogy milyen szinten áll – indulásból magára vállalta az aggódo közvélemény-formáló hálátlan szerepét, felelősnek érezvén magát azért, hogy közösségének tagjait megóvja azoknak a kultúráknak vézetes befolyásától, amelyekkel a történelem azonos térbe helyezte. Az erdélyi értelmiségi többség foglalkozott az elkülönüléssel, a sajátosság megőrzésével, mint az együttműködéssel, és mindig vigyázott arra, hogy sebei – amelyeket titokban gyakran saját késével ejtett önmagán – örökké nyitottak legyenek.

Következésképpen, hogy valóban megérsük az övezet igazi szellemét – amely ma sajtóságos politikai hisztériákban tükröződik –, nem elég, ha csupán a társadalmi vagy kulturális piramis csúcsait vizsgáljuk, egy vagy két szinttel lejjebb kell szállnunk, oda, ahol azok a „közvélemény-formálók” leledzenek, akikről fentebb beszéltem: követelőző, messianisztikus szövegű falusi papok, gondterhelt művelődési aktivisták, súlyos szavú helyi politikuscsockák, akik bosszúért lihegő, nehézkos magyasságtól buzognak. Ezek a „közvélemény-formálók”, akiknek hálójába a hétköznapi ember beledobja személyes vagy családi nehezteléseit, azokat amelyek a múltban, a hibás,

egyoldalú, ádáz, könyörtelen nevelésben gyökereznek: ez a nemzetiégi gyűlölködés visszhang-szobája, az a tisztátalan lelki elegy, amelyben Funar választógárdája fogan.

Példaképpen megengedem magamnak a hivatkozást egy nyilvános előadásra, amelyet I. *Agârbiceanu* tartott valahol Erdélyben, 1930-ban. Teljesen véletlenül fedeztem fel az előkelőbb és póriasabb körokben egyaránt igen elterjedt *Almanabul Albina* 1931-es megsárgult oldalain. Sajnos, az *Almanab* nem ismereti az előadás körülményeit (hol hangzott el, milyen alkalomból), de az írás tartalma semmiben sem különbözik napjaink erdélyi nacionalistáinak levitézlett ideológiájától. Xenofóbia, antiszemitizmus, nemzeti történelmi és földrajzi prioritások, a letelepedett románok erkölcsi felsőbbrendűsége a haszonleső és a friss, autochton vért álnokul szívó „jövevények”-kel szemben. Mindent megtalálász benne, mintha a szöveget a funarióta staffok értelmi dagasztó műhelyeiben kotyvasztották volna. Vagyis néhány évtizede semmi sem új a nap alatt: ha a dolgok továbbra is ebbe az irányba fejlődnek, a szöveg dedunokáink idejében éppen ilyen időszéri lesz, akkor, amikor a távolság köztünk és Európa között olyan nagy lesz, hogy a nyugatiak csupán antropológiai kirándulásokat szerveznek majd mifelénk.

Mondtam máskor is: a román kultúra számára (amely megteremtette a görög-katolicizmust) Erdély a szellemi Európa virtuális, ám politikailag zátonyra futott tere. Hiába írjuk a tartomány *művelődés-történetét* (óvakodva attól, hogy az egésze vonatkozóan tegyük, nehogy mozgóhomokra tévedjünk...), ha párhuzamosan nem fogalmazzuk meg azt a szívósságot is, amellyel nem hagyták itt békében élni

Ismét a kérdésekről

Augusztusi, az erdélyi irodalommal kapcsolatos számunkból, ahogy már akkor jeleztük, anyagtorlódás miatt kimaradt néhány írás. Ezek mostani számunk 5., 6. és 7. oldalán olvashatók. A kérdéseket – amelyek nem pontosan ugyanabban a megfogalmazásban jutottak el az érintettekhez – alább még egyszer közöljük. A „román változat”: 1. Véleménye szerint mi határozta meg – és határozta meg most is(?) – az erdélyi szellemet az irodalomban? 2. Megtalálhatók-e ennek a szellemnek főbb vonásai a magyar és német erdélyi irodalomban? 3. Van-e Erdélynek irodalma? A „magyar változat”: 1. Vannak-e a magyar/román/német irodalomnak olyan jegyei, amelyek feljogosítanak bennünket arra, hogy erdélyi magyar/román/német irodalomról beszéljünk? 3. Van-e irodalom Erdélyben? Előfordult, hogy valaki valamilyen kombinált változatot kapott. A felkért hozzászólók egy része összevonta a kérdéseket. (A szerk.)

az embereket. A tartomány szellemi igazsága mindig valahol középen lesz – s néha elvesz majd az apróságok között, amit bizonyít, hogy a térség xenofób nacionalizmusa, jelentősebb ideológiai változások nélkül, ugyanabban az ágyban született újjá 1990-ben, amelybe 1919-ben vagy 1930-ban belelefeleltették.

2 Hogy az erdélyi szellem főbb vonásai megtalálhatók-e az erdélyi magyar és német irodalomban? Nem egészen. A német kultúra mindig elszigetelt volt Erdélyben, és valahogy nem homogén, bár közhézióját intézményes szinten fenntartották (egyetemi katedrákkal, kiadványokkal, kiadókkal). Mindazonáltal a németek – körülbelül századunk 9. évtizedéig, amikor majd mindnyájan elmentek – inkább jelentős személyiségeik, mint irodalmi csoportosulások révén fejlődtek, bár nem feledkezhetünk meg a brassói avantgárd-forrongásról, vagy a későbbi *Aktionsgruppe Banat* költői körül kialakult ellenséges politikai légkörről. A hagyományokon keresztül individualizálódva, hozzájutva a Nyugatról érkezett bibliográfiai forrásokhoz, ezek az emberek csupán árnyaltan tették fel regionális nemzeti identitásuk kérdését: vitathatatlanul távol állva földrajzilag Németországtól, ezek az értelmiségiek mindig azon nagy nyelvi kultúra szerves részeinek tartották magukat, amelyhez jogszerint tartoztak. Következésképpen a romániai német kultúra szintjén nem léteztek önazonossági drámák (Peter Motzan egyetlen

könyve bőségesen bizonyítja ezt), csak kisebb szinkron-ingadozások Nyugattal szemben. Az itteni németek, Nyugathoz viszonyítva, az áthidalható távolság tudatában éltek: sajnos sem a magyarok, sem a románok nem rendelkeztek, talán az egy Adrian Marinót kivéve, ezzel a kiváltsággal.

A romániai magyar kultúra – amelyet alapvetően meghatározott Erdély 1918-as bekebelezése – ellenkezőleg, az önazonossági drámák és túlzások kultúrája volt. Jórészt a közös élmények által meghatározott regionális csoportkultúra, amelyet behatárolt az a közösség, amelyen belül létezett. Az 1918-at követő viharos időkben a romániai magyar kultúra elsősorban önmagáé kívánt lenni, s csak másodsorban az egész magyar kultúráé. Olyan választás volt, amely meghatározta sorsát, és fékezte művészi tipológiáját.

3 Természetesen van Erdélynek irodalma. Máskülönbben nem írtam volna le ezeket a sorokat. „Irodalom” helyett azonban én inkább a „művelődés” és a „gondolkodásmód” kifejezések mellett szavaznék. Az erdélyi – magyar és román – irodalom természetesen ki volt szolgálatva a kulturális vagy gondolkodásmódbeli követelményeknek. Nem volt és most sem rugalmas irodalom – inkább a talajvizek vegyülete, amelynek gyémántjait gyakran áthatják annak a kőgörgötteknek homályos visszfényei, amelyben felbukkannak.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

EGYED Péter

Hogyan jelzősíthető az irodalom?

Az irodalom „erdélyiségének” a kérdés több oldaláról is meg lehet közelíteni. Az egyik út a *transzilvanizmus*. Amint ismeretes, ezt a dolgot Kós Károly találta ki, *Erdély* című munkájának utolsó lapjain manifesztumszerűen olvasható a „közös lelkeségről” szóló néhány emelkedett sor. Aztán a magyar írók egy része némiképpen komolyan is vette a dolgot, a román és a szász fél egyik-másik képviselője megértéssel, de erős fenntartással fogadta a transzilvan találmányt. *Értelmezően*, mert kényszer-szülte ideológia volt. (De: amikor az év tavaszán Rómában bemutattuk az *Erdély* olasz fordítását, a felszólalók úgy vélték, ez az ideológia jobb, mint az amerikai importból származó multikulturalitás, mert leg-

alább autochton termék.) Az irodalom erdélyiségének a kérdését viszont tudományosan is meg lehet közelíteni, a transzgresszivitás és irodalmi antropológia szempontjából: Dávid Gyula és Cinzia *Franchi* írtak erről kiváló és kellőképpen nem ismert tanulmányokat. Ezeknek a lényege a másik etnikum jelenléte – amely nyilván annak valamelyes ismeretén alapszik és természetesen tartalmazza az elfogultságokat és a nemzeti sztereotípiákat is.

A múlt idő benne van kérdésfeltevé-sünkben: ez pedig az erdélyi német irodalmat illeti. Adolf *Meschendorfer* (1877-1963) egyike volt azoknak, akik az erdélyi németiség végőráit megjövendölték, regénye *Corona* címmel magyarul is

olvasható. 1976-ban a kiváló kritikus, Peter *Motzan* még „reménykedett”: fiatal romániai német költőktől jelentett meg antológiát, *Vorläufige Protokolle* címmel, majd – immár irodalomtörténészként – monográfiát az 1944 utáni romániai német költészetéről (1980). Richard *Wagner* hátborzongató erdélyi-romániai kisregénye már nem itt jelent meg. Anemone *Latzina* meghalt... a menetzáró harsnás alighanem Franz *Hodjak* volt. Hát erről ennyit. Az utolsó nagy nemzedékkel a hetvenes években még együtt fociztunk az egyetemi sportparkban, a német filológia szakos egyetemi hallgatók kontra Kétvízköz válogatottja. Aki a kérdéskörrel behatóbban kíván foglalkozni, az ELTE-n tanító-kutató Balogh András szaktanul-

mányaihoz, monográfiájához fordulhat, de az „erdélyi jegyek” kérdéskörében az összehasonlító irodalomtörténetnek kell ki mondani az utolsó szót.

Az Erdélyben művelt magyar irodalom ma kétségtelenül újradefiniálja önmagát, elsősorban az eddig használt nyelviséggel, stilisztikai és látásmódbeli alakzattal kapcsolatban. Ha valaki az életkorilag legfiatalabb írók munkásságára csak egy kicsit is odafigyelt, láthatta, hogy csupán az utolsó évtizedben legalább négy kísérlet-hullám próbált beindulni: egy a *Jelenlét* című lap körül, aztán az „éber”, a „transzközép”, a „populáris irodalom”. Ha pedig a hullámok alkotóinak számára gondolok, mégis azt látom, hogy *valig vannak*, teljesítményüket pedig nem kísérte érdemben a kritika. (En magam Balázs Imre József írásaiból tudok valamelyes összefoglaló képet alkotni.)

Szembe kell nézzünk ama ténnyel, hogy az erdélyi magyar irodalom

(és ez alatt persze írókat értek) intézményeszerűen ma a magyar irodalomba tagolódik be, ez rendkívüli nagyságrendű irodalomszociológiai folyamat, jogosságról vagy legitimitásáról dörögés lenne értekezni – hiszen az újkori erdélyi magyar irodalom kényszerhelyzetben született. De nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a tájainkon művelt irodalomnak van egy mélyárama, amely az erdélyi emlékirat-irodalomtól Bánffy Miklósig ível (persze főhajtással gondolkodó kortárs erdélyi magyar íróinkra, de hát életműük még korántsem zárult le).

Ilyen értelemben álkérdésnek tartom azt, hogy van-e irodalom Erdélyben. A kihívás máshonnan jön: az információs társadalom, a gazdasági feltételrendszer, az olvasókkal való kapcsolat „piacosítása” és az erdélyi irodalom saját intézményrendszereinek a létrehozása felől. Szerintem ezek az alapvető kérdések.

Justin PANȚA

Maradandót alkotni

1 Ha néha engedhetsz is annak a kísértésnek, hogy mérsékeld kedvteléseidet, egészen addig, hogy gyakran az egészség jele saját lelkiismeretnek ellentmondani, azt hiszem, az irodalomban az erdélyi szellemet önmagában és másokon keresztül is meg lehet határozni. Vajon ebben az esetben a többieket pokolként kell elkönyvelnünk? (De ki az, aki – kevés kivételtől eltekintve – manapság vagy akármikor, itt vagy másutt meg merete/meg meri határozni a szellemet?)

Persze, ragozhatnánk sokáig az erdélyi szigor eszméjét, azt a tényleges fair-play-t, amelyről még most is bizonyosságot tesz, egy bizonyos komolyságot és alaposágot, a (nem félek kimondani) nagyobb tudást és műveltséget. Ami – szerintem – az erdélyi alkotót megkülönbözteti „testvéreitől” az az, ahogyan az erdélyi valami maradandót akar alkotni, hasonlatosat az itt épült házakhoz, az itt készült nyeregkápkhoz, amelyeket egy Észak-Romániából származó, Bukarestben/Párizsban letele-

pedett regényíró idéz fel, hasonlatosan ahhoz, ahogyan az erdélyi asszonyt, autót, ételt, italt választ.

Nehéz elhinni, hogy egy szebeni, kolozsvári, marosvásárhelyi, besztercei, temesvári, aradi stb. lakost, az urziceni-i, caracali, focsani-i, tulceai, pitești-i stb. honfitársától eltérően, ne befolyásolná mindaz, ami körülötte nap mint nap történik. Ha pedig csak azt az egyetlen példát vesszük is figyelembe, hogy kénytelen minden nap (pl. munkába menet) elha-

ladni a súlyos, méltóságteljes gótikus épületek mellett, amelyek gyakran sugallják, hogy a megoldás az egyenes tartás, nehéz kétségbe vonni, hogy az erdélyi ember mentalitását befolyásolja a tér, amelyben él.

Véleményem szerint mindezzel együtt (sz, ismétlem, nagyon fontos) az erdélyi irodalom része, fejezete marad a román irodalomnak, az az árnyalat, az a gesztus, amely fényt, ragyogást ad annak a kompozíciónak, amelyet én legalábbis, minél teljesebbnek, tehát minél szilárdabbnak szeretnék látni. Az én erdélyi szellemem – amíg csak létezik – azt súgja nekem: egyetlen lehetőség egyenlőnek

lenni valakivel, többnek lenni nála.

2 Ha egy író hiteles értékű, nem könnyű megtalálni jellemző vonásait. Ez főként a komoly művészekre érvényes, azokra, akiket áthatott az, amit kijártak: a gondolkodás, az esztétika iskolája, annak minden velejárójával együtt: szigor, mesterek, szemináriumok, vizsgák, licenctúrok, kompendiumok. Hogy következetes legyen mégis a választásban: az erdélyiség jellemvonásai kevésbé találhatók meg az erdélyi magyar és német irodalomban, mint fordítva.

3 Egyetlen irodalom létezik.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

A Provincia körkérdése

BORCSA János

Irodalmat kellene művelni

Véleményem szerint az erdélyi írói műhelyekben születő műveknek vannak, illetve lehetnek különös jegyei vagy inkább meghatározottságai, *erdélyi* irodalmat viszont hiába keresnénk ama képzeletbeli világiradalmi térképen. Akár azt is elfogadom, hogy a szóbanforgó művek háttérben megtalálható egy közös érzület – erdélyiség –, de ez még nem tekinthető egy irodalom-fogalom sem döntő, sem egyedül ismérvének. Az irodalom ugyanis – egyik klasszikusnak számító meghatározás szerint – „írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével.” (Horváth János) A magyar irodalom pedig, melyet „a magyar nemzet irodalmi tevékenysége”-ként tételeznek, a magyar nemzet „szellemi munkásságának az a köre, mely a nyelv útján állandósítja alkotásait.” (Négyesy László) Ebből következően hangsúlyozhatjuk, hogy a magyar irodalom – kölcsönzött fordulattal élve – nem parcellázható fel regionális magyar

irodalmakra, aminthogy a magyar nemzettel sem teheti meg ezt semmilyen spekuláció. A nyelv meghatározza az irodalmat, s határt szab neki.

Újabb keletű közelítést is hozzárendelhetünk a fenti, időben korábbi meghatározásokhoz, olyat, amely összhangban áll az idézettekkel, miszerint „végső soron az irodalomnak két előfeltétele van: az egyik történeti, amennyiben az irodalom intézmény; a másik pszichológiai, amennyiben alkotás”. (Roland Barthes)

Azt mondhatom tehát, hogy az „erdélyi román/magyar/német irodalom”-szintagma jelzője mint hovatarozásra utaló elem megartarható ugyan, jelöli egy többkultúrjú földrajzi régió szellemterét, de nem meghatározó jegye a kérdéses (magyar) irodalomnak. Éppen a fentiekben idézett elméleti támpontokra alapozva mondtam néhány évvel ezelőtt, hogy az erdélyi-romániai magyar irodalom intézményesült formaként bizonyos szálakkal szoro-

sabban és közvetlenebbül kapcsolódik egy meghatározott nemzetiséghez, illetve térséghez, az erdélyi magyarsághoz, illetve magához Erdélyhez, annak szerveződő vagy megszervezendő intézményrendszeréhez, de az irodalom-fogalom másik aspektusa révén, jelesen az irodalom mint alkotás vonatkozásában az egyetemes magyar nyelvi és szöveghagyományba beépült művek sorában, rendszerében a helye, másrészt pedig az erdélyi-romániai magyar *írásbeliségnek* a része.

A romániai magyarság körében Trianon óta általában hol egy régiós, hol egy etnikulturális önmeghatározás került előtérbe. Ezek megalapozásában és terjesztésében az irodalom minden időben jelentős szerepet vállalt. Úgy tűnik, az 1989-es romániai politikai fordulat óta a magyar irodalom *egységének* a tudata érvényesül erőteljesebben az erdélyi centrumokban és a periférián, igaz, emellett a tendencia mellett érvelt programatikusan már a

nyolcvanas évek elején Cs. Gyimesi Éva, mondván, hogy a „kollektív önazonosság imperatívusza – történelmi-politikai itt és mostja elfogadásával együtt – nem lehet lényegesen más, mint a teljes etnikai-nyelvi-kulturális közösség”.

Következésképpen az erdélyiség az identitástudatot színező, de nem meghatározó tényező. Számos mű és alkotó háttérben ott van kimondatlanul, hogy Erdélyben alkotó íróként nem *erdélyi* irodalmat, nem is *erdélyi magyart*, hanem *magyart*, sőt: *irodalmat* kellene művelni. Bizonyára ez is motiválja azokat, akik a helyi mítoszok, legendák és közhelyek lebontására törekednek, mondhatni a kisebbségi anomáliák és torzulások átvilágítására összpontosítanak egy-egy művekben vagy pályájuk valamely szakaszán. Ilyen tekintetben is számontartásra érdemes például Kovács András Ferenc és Tompa Gábor közös szonettkötete 1998-ból, a kisebbségi magyar tünetegyes megnevezését címébe emelő *Depressio Transsylvaniae*.

Erdély hajdani kulturális sokszínűsége mint alapvető megkülönböztető jegy megkopott a letűnt diktatúra évtizedei alatt, de a térség „személyisége” sajátos mentalitásban (pl. tolerancia, fokozott autonó-

mia-igény és Nyugat-orientáció) ma is jól érzékelhető. Az itt alkotó magyar írók művei a nyelv és a nemzeti hagyomány révén az egyetemes nemzeti irodalom körforgásának, úgymond életműködéseinek részei és alakítói kívánnak lenni. Sőt, maga az egész kisebbségi kultúra is így fogható fel. A magyar ugyanis nem tartozik a „többközpontú nyelvi kultúrák” (*Pomogátis Béla*) közé.

A klasszikus irodalom nevelkedett olvasó előszeretettel követ egy kézenfekvő és irodalom kívüli szempontot, azt tudniillik, hogy vannak az egyes régióknak elkötelezett alkotók, helyi színeket éltezők, s ezek a műveikben érvényesülő szemlélet, problematika alapján különböznek más régiók szerelmeseitől. Hozzátehetjük, hogy akár az egzotikum és kuriózum is megjelenhet a művekben, de mindez esztétikai érvényességet akkor nyer az irodalomban, ha az alkotónak nyelvi-poétikai performancia nyomán egyetemes dimenzióba sikerül emelnie az egyénit és sajátosat, ha a mű ama *nyelvi állandóság*ot célozza. A magyar irodalmi tudatban erőteljesen jelentkező egység igénye mellett a *differenciálódást* is tehát a regionalitás szempontjain túllépve lenne ajánlatos tárgyalni.

Carmen E. PUCHIANU

Még húsz szerző van

A következőkben megpróbálom a jelenkori román, német, illetve magyar nyelvű erdélyi regionális irodalom létezésére vonatkozó kérdésekre olyan egyenes választ adni, amely tükrözze egyéni véleményemet. Ezen belül elsősorban a romániai német irodalomra fogok hivatkozni, amelyhez jó húsz éve magam is tartozom.

Az irodalmat úgy kellene felfogni, mint különböző tényezők együttműködését: egyrészt az alkotó viszonyulása művéhez, illetve annak olvasótáborához, másrészt egy kisebbség irodalmának a többségi lakosság irodalmához való viszonyulása.

Az 1989-es évet előszeretettel és nem alaptalanul tekintik (történelmi) vonatkozási pontnak a romániai német irodalmi termelés tekintetében.

1989-ig mégiscsak lehetett valódi irodalmi *termelésről* beszélni, és ez nem csak Erdélyre vonatkozott, hanem ugyanolyan mértékben a Bánságra, Észak-Erdélyre, és természetesen Bukarestre is. Jelentős számú német szerző – akik közül, hogy csak párat említek, a legkiemelkedőbbek a '70-es években Georg Scherg, a 80-as években pedig Joachim Wittstock és Franz Hodjak –, tanúskodott arról, ugyanígy az irodalmi körök, amelyek olyan kiadványok támogattak, mint a *Neue Literatur* vagy a *Karpaten-*

rundschau, illetve a bukaresti és vidéki germanisztika-tanszékek. Olyan jeles irodalomkritikusok, mint Peter Motzan és Michael Marken biztosították az irodalom szakértő fogadtatását, és nem csak az elismert szerzők műveit, hanem az úgynevezett „új nemzedékét” is, amelynek sorában ugyancsak akadtak figyelemreméltó alkotók.

Véleményem szerint az erdélyi irodalom az erdélyieknek a „magánakvalóság”-ra való kifejezett hajlamában különbözik alapvetően a bánságitól. Erdélyben nem léteztek olyan akció-csoportok, mint például a '80-as évek bánsági költőinek a csoportja. Lényegesen maguknakvalóbbak és zárkózottabbak voltak, még akkor is, amikor alkalmuk volt csoportos felolvasásokon vagy utazásokon részt venni.

Másrészt, az erdélyi német szerzők egymásra találtak a Ceausescu-rezsim elleni többé vagy kevésbé burkolt ellenállásban, ami bizonyára a román és magyar szerzőkre is érvényes. A romániai német szerzők valamelyes előnyt élveztek ilyen szempontból, mivel némi bizonyossággal számítani lehetett arra, hogy a cenzúra nem mindig ért németül... Hangsúlyozni kell, hogy – irodalmi tekintetben – 1989-ig népes és gyakran hozzáértő közönség is létezett Romániában, Erdélyben.

Azonban a tények gyökeresen és drámai módon megváltoztak a '90-es évek elején. A Németországba való kivándorlás következtében csökken a szerzők és az olvasók száma. A már elismert szerzők közül csak Joachim Wittstock marad, Nagyszebenben, és szerény személyem, Brassóban. Alkalmadtán hallat magáról Juliana Modoi (Brassó) vagy Marius Weber (Bukarest), illetve Michael Astner (Jászvásár). A '90-es évek közepén a temesvári germanisztikai tanszék kísérletet tesz arra, hogy az ifjúsággal megszeretesse az írást: irodalmi „műhelyek”-ben a szó szoros értelmében verseket és rövid prózai szövegeket „gyártottak”. A „Stafette” egyre inkább egy bizonyos utánpótlás-potenciált látszik támogatni. Az olyan szerző feltűnése, mint Eginold Schlattner, szerintem inkább konjunktúra, mint tényleges irodalmi tehetség kérdése; a saját múltjának feldolgozására, leküzdésére vonatkozó szükségletről tanúskodik, ami jól meghatározott okokból csak nagy késsedelemmel, olyan pillanatban valósulhatott meg, amikor az ilyen jellegű szöveg dokumentumként érdekes lehet (mint egyébként Erwin Wittstock regénye, a *Januar '45 oder die höhere Pflicht* [1945 januárja, avagy a legfőbb kötelesség] is).

A '90-es években, legalábbis Erdélyben, a kortárs irodalmi alkotások fogadtatásában elsősorban irodalom kívüli szempontok érvényesültek. Azzal az ürüggyel, hogy annyira leapadtunk, annyit veszítettünk el hazánkból, a közvélemény az erdélyi helyzet átlényegített, kozmetikázott áb-

rázólását követelte meg. A kritikus hangvélt egyszerűen elutasították, a szerzőt megrótták, hogy nincs érzéke az egészséges világlátáshoz. Szerény személyemmel is ez történt *Amsel – schwarzer Vogel* (Feketerigó – fekete madár) című elbeszéléskötetem megjelenése után (Lagrev kiadó, München, 1995).

Más szóval, a jelenlegi romániai német irodalomnak hiányzik az országon belüli valódi konkurrencia. Aszerzőnek minden esetre a belnémet nyelvterület szerzőivel kell összehasonlítania magát, ami természetesen nem a legrosszabb.

Jelentékeny impulzust jelent az évente megrendezett *Tage deutscher Literatur in Reschitza* (Resicabányai német irodalmi napok). Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy az erdélyi irodalom nem különül el más régiók irodalmi jelenségeitől.

Az erdélyi/romániai román, illetve magyar irodalom biztosan egész más problémákkal küzd. Véleményem szerint léteznek és léteztek bizonyos hasonlóságok. Ezek kialakulásához hozzájárult a kolozsvári *Echinax*-csoport, és az *Akciócsoport*. A multikulturális öntudat szellemében jelenleg is léteznek kezdeményezések a közlekedésre, illetve a kölcsönös megismerésre. A román költőknek és nyilvánosságuknak önmagában már a németajkú kollégák ismerete is lehetőséget ad arra, hogy a hönűtött európai útra lépjenek. Léteznek kétnyelvű tervek, például egy lírai antológia. Végül meg kell jegyezni, hogy jelenleg még mindig él Romániában 20 németajkú

szerző, akik különböző nemzedékekhez és különböző stílusirányzatokhoz tartoznak.

Míg a román szerzők nagy előszeretettel kísérleteznek a posztmodern manierisztika különböző válfajaival, addig a németajkú szerzők nagyrészt konzervatívabbnak mutatkoznak, mondhatni, kevésbé posztmodernnek, legalábbis ami a nyelvet illeti. Ez a nyelv a belnémet, sőt még a Romániából kivándorolt szerzők nyelvezetéhez képest is kissé elvültnek, inkább tizenkilencedik, mint huszadik századhoz illőnek tűnik, és ennek megfelelően talán igényesebb nek is. Az írók, érthetően, eltávolodtak a mindennapi beszélt nyelvtől. Egész más a helyzet a román szerzők esetében, akik gyakran az utca nyelvén, sőt, néha durván fogalmaznak. Amennyire meg tudom ítélni, ez a helyzet a jelenkori valóság kérdéseire való viszonyulás jellegét is érzékelteti – és ez egyaránt vonatkozik a romániai német, román és magyar irodalomra is. Realizmus és szürrealizmus, dokumentarizmus és szatíra között ingadoznak a szerzők, az iróniát és az abszurdot ápolják.

Végkövetkeztetésként: egyetlen kisebbségi vagy regionális irodalom sem szabad önmagában és elszigetelten tekinteni, csak egy (multi)kulturális összesség részeként. Másrészt éppen ezek az irodalmak nyújtanak esélyt az európai művelődési szférába való beilleszkedésre, ahol a befogadásnak egészen más lehetőségei léteznek.

Fordítás: ROBENI Fordítóiroda, Kolozsvár

Ion MOLDOVAN

Tanárunk, Mircea Zăciu...

1 Ez a kérdés történelmi és irodalom-szociológiai – tehát a történelmet visszavetítő – megközelítése annak, amin hosszú ideje töprengenek az erdélyiek – elsősorban az írástudók. Tanárunk, Mircea Zăciu, az „erdélyi szellem” egyik legragyogóbb képviselője volt, aki irodalmi-írástudói munkásságával nemcsak képviselte ezt a szellemet, hanem gondolkodott is meghatározásán. Csak néhányat említenék ehhez a kérdéshez kapcsolódó munkái közül: *Semnificații ale Transilvaniei în literatura română* (Erdély-értelmezések a román irodalomban), *Ardelenii* (Az erdélyiek), az *Ordinea și aventura* (Rend és kaland) című, 1973-ban megjelent kötetben, a *Ca o imensă scenă, Transilvania...*

(Erdély, mint egy hatalmas színpad...), vagy részletek a *Lancea lui Achille* (Achilleusz dárdája) című kötetben (1980) összegyűjtött interjúkból. Olyan nevek mellett idézhető a neve, mint Iorga, O. Densusseanu, G. Bogdan-Duică, D. Popovici, Ion Breazu, N. Balotă, G. Scridon vagy az irodalomkritikában G. Ibrăileanu, E. Lovinescu, G. Călinescu. „Az, hogy milyen elemeket foglal magában ez a szintézis – írja Mircea Zăciu –, és hogy mi különbözteti meg a másikat, a Kárpátokon túli zseni hangjától, hosszú tanulmányozást kívánó kérdés, amelyen azonban Lucian Blaga is töprengett, személytelen formában hasonlítva össze saját művének jellemzőit Tudor Arghezi nem kevésbé jelentős művének

jellemzőivel. Egy Melanie *Livadă*-nak 1947-ben küldött levelében Blaga kritikai faggatásra válaszol. Sorai – bár nagyon vázlatosan – tartalmaznak valamit az említett összehasonlításból: »Mesterségük gyakorlásakor egyikük az egészből indul ki, másikuk a részletekből. Egyikük az anyagból, másikuk a változásból. Az egyik stílusa egységes, és elsősorban látomásos (ebből ered a szó), a másiké részletező, és a szóra épül (azzal a hajlékonysággal és azokkal az ízekkel, amelyekkel a szó rendelkezik). Az egyikben a szükségszerűség érzése uralkodik, a másikban a játékoság. Az egyik a nagy egyszerűsége törekszik, a másik, a részletek szövevényes gazdagsága felé, míg végül elveszi vezérfonalát. Az egyik építkezik (lásd elsősorban nagy drámáit és filozófiáját), a másik kiegyenlíti a rugalmas valóság erős vonalait, nagyszabású vízió, hierarchikusan elrendezett hangulások nélkül.« Figyelembe véve ezt a „vázlatot”, de

mélysegeiben ismerve az „erdélyi jelenséget”, Mircea Zăciu professzor meghatározta ez utóbbit, s megfogalmazásával én egyetértetek: »Nagyon mély történelmi gyökerek, a jól ismert, sajátos, szintén történelmi, és azonkívül politikai, társadalmi és erkölcsi körülmények tettek nagyjából olyanokká, amilyenek most is vagyunk. Felismerem az erdélyi szellemben az örökös kitartást, a lépéssről lépésre megnyert szabadság büszkeségét, a hangsúlyozott polis-szellemet (a beártságot, de a polgáriságot, a méltóságot és a szigorúságot értelmében is), az építő szellemet – a rendet, a kalandtól való sajátos félelemmel elegyítve.»

Valahogy így lehetne megfogalmazni az erdélyi szellemet az irodalomban (is), és így is fogalmazták meg. Hogy azonban most, a század- és ezredfordulón még mindig ugyanez a meghatározása, azon el lehet gondolkozni. Szintén Mircea Zăciu közelíti meg – szerintem – helyes szem-

szögből a kérdést: „Ma már (1972-ben mondta ezt, de még érvényesebb a megállapítás 2000-ben) nem annak a pillanatnak (a XIX. század vége, XX. század eleje – a szerző megj.) a kérdéseit tevének fel. Nem látok árnyalatnyi különbséget sem a különböző tartományok írói között. Nem hiszem, hogy munténiai, erdélyi stb. szellemről lehetne beszélni. Ma az írók sokfélesége nem a származásuk helyétől függ, hanem vérmérsékletüktől.”

2 Bár nem ismerem túl jól az erdélyi magyar és német irodalmat – amit ismerem, azt is csak fordításból – azt gondolom, hogy sajátos jegyeik megtalálhatók az adott területeken, különösen az elmúlt korszakokra vonatkozóan.

3 Vannak román, magyar, német írók (már, akik nem mentek el), Erdélyben élnek, és majdnem mindnyájan kölcsönösen figyelemre sem méltatják egymást.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

SÁNTHA Attila

Arról, ami nincs: erdélyi irodalom

Mielőtt arról beszélünk, vannak-e erdélyi jegyek a magyar, a román és a német irodalomban, az az érzésem, egy alapvetőbb kérdést kell feltennünk: vannak-e megkülönböztető jegyei az összmagyar, az összromán, az össznémet irodalomnak, amihez képest az erdélyi eltérések kimutathatóak? Mielőtt belevetném magam a nemzetpolitológiába (amire a *Provincia* kérdése egyenesen csábít), hadd valljam be bátran már az elején: fogalmam sincs, milyen (úgy általában) a magyar, a román, a német irodalom. Kétségeim vannak azzal kapcsolatban, létezhet-e egyáltalán ilyenfajta szublimálás, amely az egy nyelven születő irodalom lényegét, milyenségét ragadná meg. Ugyanakkor a kérdés igazából csak strukturalista, szövegcentrikus környezetben tevéhető fel, amelyben a szöveget mint külső, megragadható objektumot képzeljük el, és nem mint az olvasóban realizálódó, összeálló képzetet. Ennek ellenére elképzelhető egy interszubjektív konszenzus azzal kapcsolatban, hogyan is néz ki a különböző olvasatokban a magyar, román, német irodalom – viszont én nem tudok ilyesmiről. Az a helytel-közvetlen elfogadható barthes-i megállapítás, miszerint a szerző halott, nagyjából feleslegessé, tárgy nélkülivé teszi a szerző nemzetiségére, hegy- és vízrajzára utaló kérdéseinket.

Ma a posztstrukturalista irodalomtudományok egyre kevesebbet foglalkoznak mind az „önmagában létező” szöveggel, mind a (hegy- és vízrajzzal rendelkező) szerzővel, tehát azon fogalmakkal, melyek értelmessé tehetnék a fenti kérdést. Inkább az olvasatokra esik a hangsúly, melyek egy-egy személyes világlátás leképeződései (is). Elképzelhető, hogy egy *Dürenmatt*, *Örkény* és *Jonesco* az olvasóban sokkal közelebb áll egymáshoz, mint mondjuk *Faludy György Pülszky* Jánoshoz, *Urmuz Mircea Eliadé*hoz vagy *Christian Morgenstern* *Thomas Mann*-hoz. Magyarán, ahány olvasó, annyi irodalom, sőt, az olvasó egészséges szkizofréniáját elfogadva, annyi magyar, román és német irodalom van, amennyit az olvasó fel tud dolgozni (pl. „intellektuális magyar irodalom”, „abszurd magyar irodalom”, „vágás magyar irodalom”), egyre kevésbé beszélhetünk a magyar, a román, a német irodalomról.

Most nézzük, van-e erdélyi magyar/román/német irodalom.

Abban az esetben, ha az irodalmat (a „szövegeket”) nem mint olvasatok összességét, hanem mint az irodalmi rendszer egyik összetevőjét fogjuk fel (mint ahogy teszi pl. a Németországból kiinduló konstruktivisták irodalomtudomány), esetről esetre különböző kép tárul elénk a föld-

rajzilag Erdélyben vagy a máshol, erdélyiek által írt irodalmakkal kapcsolatban.

a.) Erdélyi német irodalom már biztos, hogy nincsen (hogy volt-e, nem tudom, ehhez jobban kellene ismernem a német irodalmat – lásd fentebb). Az irodalmi rendszer működése nélkül nincs irodalom, márpedig Erdélyben nincs német olvasóközönség, nincsenek német irodalmi intézmények, nincs német kritika, ergo maximum elszórt szövegek vannak, amelyek nem tarthatnak igényt az „erdélyi német irodalom” fogalmára.

b.) Erdélyi román irodalom érzésem szerint szintén nincs (mondom nyilván mindezt úgy, hogy egyszerűen nem ismerem a szerzők születési vagy lakóhelyét, mivel soha nem érdekelt, hogy az illető éppen melyik városban alkot). Nem tudok róla, hogy létezne külön erdélyi román olvasói elváráshorizont, nem tudok arról, hogy léteznének élesen elkülönülő erdélyi román irodalmi intézmények. Azon román íróismerőseim pedig, akikről biztosan tudom, hogy erdélyiek, a szívárvány minden színkáláján alkotnak, az egyik jobban, a másik rosszabbul.

c.) Egyetlen esetben, a magyar irodalom esetében tevédik fel komolyabban az erdélyi irodalom létezésének lehetőségét, mivel ez a magyarországitól mondhatni teljesen független intézményrendszerrel

rendelkezik, valamint a magyarországitól meglehetősen eltérő összmagyar irodalmi kánonok vannak itt érvényben (magyarán, másképp látszik a magyar irodalom Erdélyből, mint Magyarországról). Közben az erdélyiek zöme neheztel a magyarországi kánonokra, hogy azok Budapest-centrikusak, addig az erdélyi kánonok azáltal tűndökölnek, hogy magyarországi író alig tud beléjük férközni. Nem beszélve az olvasókról, akik „a mi fiúink!” felkiáltással nyilván az erdélyi szerzőt választják.

Érdekes felmérést végeztek a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen a magyar diákok körében arról, hogy kiket tartanak a leghitelesebb fiatal íróknak. Nos, a rangsor a következő: 1. Orbán János Dénes (33), 2. László Noémi (26), 3-4. Papp Sándor Zsigmond (12), Sántha Attila (12), 5. Lovétei Lázár László (10), 6.-7. Selyem Zsuzsa (8), Kulcsár Szabó Zoltán (8), 8.-10. Térey János (6), Fekete Vince (6), Benő Attila (6), 11. Demeter Szilárd (5), 12.-13. Jánk Károly (4), Kelemen Hunor (4), 14.-18. Vida Gábor (3), Demény Péter (3), Farkas W. Endre (3), Bónus Tibor (3), Balázs Imre József (3). Közülük csak a 6.-7. helyen álló Kulcsár Szabó, a 8.-10. helyen álló Térey és a 14.-18. helyen álló Bónus magyarországiak. Felvidéki, vajdasági, kárpátaljai fiatal szerzőt nem említetek.

Visszont azt mondani, hogy bármiféle közös jeggyel rendelkeznek az erdélyi összmagyar kánonban említett szerzők, erős túlzás. Még nehezebb azt állítani, hogy a transzszilvanista felfogás szerint erdélyiségként meghatározott jegyek, úgymint „erkölcsiség”, „a mindennapi élet fájdalmas hatásaiból kitermelődő egyetemes emberi szellem” bármelyikükre is különösebben állna. Legalább két, de inkább három vagy négy irodalomfelfogás szerzői kaptak helyet ebben a rangsorban, akik közül sokan enyhén szólva kutya-macska viszonyban állnak egymással.

Amit én látok Erdélyben, az nem az, hogy az itteni irodalom külön sajátosságokkal rendelkezik, hanem az, hogy az irodalmi provincia fellázad a központ ellen, de nem a szétválás érdekében, hanem azért, hogy ő vegye át a centrum szerepét. Érzésem szerint Erdély még mindig kacérkodik azzal a gondolattal, hogy Kolozsvár legyen a magyar irodalom (egy másik) központja, mint már többször is volt az idők folyamán (és ezt a törekvést, egy vízfejtő, Budapest-centrikus irodalom esetében nem is kell ellenezni, sem leki-csinyíteni).

* lásd <http://kmds.soroscj.ro/campus/ix/campus31/kiertekeles3.html>

Udo Peter WAGNER

Homo Transilvanus

Az első kérdésre adott válaszban igazából csak a német nyelvű irodalomról szólok, mivel a román kevésbé, a magyar nyelvű pedig egyáltalán nem ismerem (a magyar hiányos ismeretének kultúrpolitikai alapja van, de erre itt nem akarok kitérni).

Az első problémák fogalmi természetűek, tárgyunk elnevezésével, meghatározásaival kapcsolatosak.

Az erdélyi német nyelvű irodalomról vagy mint az „erdélyi szászok irodalmáról” (lásd *Die Literatur der Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1849-1918*“, Kriterion Kiadó, Buk., 1979) vagy mint „Erdély német irodalmáról” beszélünk (ez utóbbi két kötetben jelent meg, 1997- és 1999-ben a

Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes kiadásában, Münchenben).

A kortárs kutatók közt nagyjából konszenzus jött létre arra vonatkozóan, hogy a német nyelvű irodalom 1918-ig tartó fejlődését Erdélyben le kell választani más vidékek irodalmáról, így például a bányászokról. Mindazonáltal történt néhány kísérlet arra, hogy ezt az irodalmat egy „német-osztrák irodalomtörténetbe” foglalják bele (például W. Nagl, Jakob Zeidler, Eduard Castile részéről), illetve arra, hogy a magyarországi német irodalomhoz csatolják. 1918 óta általában „romániai német irodalomról” beszélünk (lásd a *Die rumäniendeutsche Literatur in den*

Jahren 1918-1944 című művet – Kriterion Kiadó, Bukarest, 1992). A két háború közötti időszakban az irodalom területén sor került néhány bátorítatlan kapcsolatfelvételle az erdélyi szászok és a bányászi svábok közt (például Viktor Orendi – a *Von der Heide* című lap kiadója –, aki maga erdélyi szász volt néhány bányászi szerzővel munkatársa volt a brassói *Klingsor* folyóiratnak). A „romániai német irodalom” fogalma azonban csak 1947 után honosodott meg, amikor a hatalom birtokosainak is érdekében állt, hogy mindent és mindenkit egyenlővé tegyenek.

2. A két világháború közötti időszakban folyamatos és élénk párbeszéd alakult ki a „transzszilvan” („erdélyi”) lé-

lekről, amelynek szellemiségét azok alkották meg, akik az *Erdélyi Helikon* és *Klingsor* erdélyi folyóiratokhoz közel álltak, vezették azokat, és amelyekbe román költők is írtak, köztük olyanok, mint Lucian Blaga. Ezekre itt nem térünk ki, mert a tények messzemenően ismertek.

De itt szeretnék Hans Bergel müncheni író (1925-ben született a Brassó melletti Barcarozsnyón) *Homo Transilvanus* – az erdélyi szász délkelet-európai megvilágításban című 1988-as esszéjére utalni, amelyben ez a vita teljesen új közegben kerül ismét napirendre. Bergel úgy véli, az erdélyi szász és a vele együttélő erdélyi román és magyar etnikumok között nagyobb a hasonlóság, mint az erdélyi szászok és a németországi németek között. Ő ezt legfőképpen az évszázados kölcsönhatásokra vezeti vissza, és felhoz néhány példát: Johannes Honterus (!) volt az ortodox

egyházak újralfelfedezője, Kaspar Helth (Heltai Gáspár) a magyar művelődési élet jeles képviselőjévé vált, Heinrich von Weslock a szebeni cigányokat valamint szokásaikat kutatta, Frank von Frankenstein a versgyűjteményébe magyar és román verseket is felvett. Bergel rámutat néhány közös erdélyi jellemvonásra is, mint például: a hit, a vallásosság introvertált komolysága, a valósággal kultikus vendégszeretet, a baráti megértés családias szelleme és spontaneitása, a népdalok melankóliája, hajlam a temperamentumos kitörésekre... Ezek más fogalmak mint Közép-Európában. Összefoglalva: Bergel szerint indokolt egy Homo Transilvanus Hungaricus, Vlahicus-, illetve Germanicusról beszélni. Ezt támasztják alá Karin Markel kolozsvári etnográfus kutatásai is, aki az erdélyi magyar, német és román népköltészet közös vonásaira mutatott rá.

Fordította: SCHWERTNER Ágnes

PAPP Sándor Zsigmond

A bérelhető ketrec szigora

Ha össze akarok lenni, be kell vallanom, csak legkétségbeesettebb pillanataimban szoktam hinni az erdélyi magyar irodalomban. Vagy kedvenc megfogalmazásomban: a rommagyarban. Mert igenis elemi erejű elkeseredettség kell ahhoz, hogy valaki önmagát fokozza le, és tegye mindezt önként, a tiltakozás parányi jele nélkül. Csárdásos jókedvében, erőteljes dudzadtan senkinek sem jutna eszébe ilyesmi. Nem vitás, egy magát tehetségesnek kiképző íróféle inkább világirodalomról beszél, és láthatatlan köröket ír a levegőbe. Ebben a mezőnyben pedig éppúgy rajthoz áll HOMÉROSZ, BORGES és KUNDERA, mint PETŐFI Sándor. Itt kell hát kapaszkodni, megfeszíteni az izmokat, beosztani az erőt, az égi manát vagy egyetlen nagy svungba préselni mindent, azzal az elszántsággal és reménykedéssel, hogy az első között szakíthatjuk át a célszalagot. Mert néha jó így

elképzelni a literatúrát, ilyen sokegyenlős versenyként, ahol bármilyen nyelveterről érkezik a győztes, az ismeretlenség bármiféle homályából előléphet. Mert ez teoretice valóban így működik. És ez a hit addig tart, amíg a delikvens el nem megy egy író- és kritikus-találkozóra.

Úgy hiszem, eme örök kérdésfelvetés esetén – cirka ötvenként újra és újra termelődik a probléma iránti kíváncsiság – mindig a mérce a központi kérdés. Kihez vagy mihez kívánom mérni magam? Hol akarom learatni képzeletbeli vagy valós sikereimet? Honnan várok díszkrét vállvergetést és honnan díjzönt? Úgy gondolom minden az önbecsülésnél kezdődik, pontosabban a higgadt helyzetfelismerésnél. Ha egy író, költő még ír, dolgozik, úgy munkál még benne némi remény, vágy az utókor megbecsülése iránt. Legalábbis hadakozik saját halhatatlanságával. Ebben a

szakaszban csakis korokon átívelő, abszolút és megkérdőjelezhetetlen mérce jöhet számításba. Egyszerre kortárs TACITUS és NÁDAS, a mezőny hihetetlenül erős, de a mondatok még biztatóak, a lendület még tart, így kis szerencsével bármi megtörténhet. Minden más a rossz mondatokkal kezdődik. A fel nem fedezett zsenialitás keserű reggeleivel. A hosszúszerű sérelmekkel. A fáradtság jelei, a csüggedés és az elerőtlenedés, a régi nagy könyvek (saját művekről van szó persze) felemlegetése jóval kényelmesebb, testhezállobb mérce meglétét feltételezi. Erdélyi magyar irodalom, Székelyföldi literatúrai egyesület, Dohány utcai irodalom (Kukorely Endre kedvenc szavajárása). Merthogy ebben a viszonylag pontosan behatárolható körben könnyű lubickolni. Könnyű az élvonalba kerülni és ottrekedni évekig. A díjakat névsor szerint nemes elszántsággal osztogatják, könyvek

jönnek és mennek, dobálja ide-oda őket a feneketlen támogatás azürkék tengere és a provincialitás lekezelő és megengedő buzgárjai. Az írószághoz, a megszerzett királysághoz könnyen tapadnak olyan címkék, mint misszó, közszolgálat és vigyázban állás. És aki ebben a közegben (kis)nemzeti nincs lett már készülhet is köztéri szobrának visszafogott leleplezésére. Errefelé még a rozsdá is lassúbb.

Legjobb és leghitelesebb „erdélyi” íróinkat nem érdemes effélékkel sértegetni. (Érdekes és fájó kérdés: miért Magyarországon jelentetik meg könyveiket a helyi nagygyűk. A forint vagy a mezőny erőssége, a recepció pontosabb volta vonzza inkább őket?) Mitől lenne BODOR erdélyi és nem világirodalmi? Vagy KIRÁLY, KAF, SZILÁGYI István? Persze, lehet beszélni bizonyos sajátosságokról, jellemzőkről, ezek hálás témákat jelenthetnek végzős bölcsészhallgatóknak államvizsga előtt. Persze hasznosak az alapos elemzések, a körültekintő értékelések, mert jó tudni mi a specifikum, ami időnként leválaszt, elkülönít, elszigetel az anya- és apairoda-

lomtól. Mire lehet büszke cifra nyomorúságában a tehetségtelen erdélyi firkász.

Ha nem lenne annyi önjelölt megváltóval terhes az itthoni préri talán még bizsergő is az ember szíve. Futna egy-két tiszteletkört pántlikás évfordulón. Vagy legalább könny gyűlne a szeme sarkába, mert az otthonosság érzése mindig meghatározó és bolymeleg biztonság.

Ha megszárdulnának és rendszeressé válnának a kritikák, ha körvonalazódnának az értékrendek és ha nem lenne minden íróféle egyben nemzetmentő hős, talán hosszabban is lehetne értekezni a kérdéssről. Egylőre azonban az erdélyi magyar irodalom, amolyan kibélelt ketrec, bérelhető fogda, amibe önként és dalolva zárkózik be boldog-boldogtalan, ha épp nincs a tarsolyában semmi. Ha elfogyott a vágott dohány, kimerültek az aranytartalek. Voltaképpen fikció, legenda, sosem volt, mesebeli állapot. Rosszabb találkozókon csak pletyka. Érdemek felemlegetésénél sógorás és politika. Lexikonokban a sor-köz hóféhér senkiföldje. Magunk között szép és kifejező szavakat vonzó mágnés.

Az erdélyi kérdés

Daniel VIGHI

Az építéstől a leépítésig és vissza

Az Interetnikai Kapcsolatok Kutatóközpontjának javaslatára, egy olyan egyetemistákból álló szociológus-csoport tevékenysége kapcsán, amely a lehető legtudományosabban elemzi, vizsgálja, kutatja a Hargita és Kovászna megyei interetnikai kapcsolatokat, nekikezdünk egy ugyancsak kötetlen formájú könyv írásához. Mi, alább megnevezett írók, Alexandru Vlad, Gheorghe Crăciun, Visky András és Daniel Vighi (aki már el is kezdte a munkát) le fogjuk írni egy könyvben – az emlékezés végett – hogyan is történnék ezek a dolgok. Kételegős pástorkodásunknak – egy olyan térségben, amely az imagológiai építés és leépítés összűze alatt áll – tudományos juhásza Marius Lazăr úr. A napokban jártam is azokon a helyeken, ahol a tevékenység folyik. Ebből születettek az alábbi sorok, amelyekről úgy határoztam, az olvasó elé tárom őket, mint egy válogatott előzetelt, egyfajta előszóbát, bevezetőt, általános használatra való hermeneutikai verandát.

Azt is el kell még mondani, hogy semmiképp sem egyszerű a helyzet ezzel az építéssel és leépítéssel, hiába látsz valamit, azt mondhatják neked: „állj, uram, nem azt láttad, amit látnod kellett volna, nem jól láttad”; kora reggel megérkezel, a lány az Interetnikai Kapcsolatok Kutatóközpontjától vár Csíkszereda városának vasútállomásán, a Korona sebesvonat Budapestről jön és végül Brassóba ér, persze már most moroghatsz a bajuszdod alatt, minek ez a vonat, mit akarnak elérni vele, sok kérdést tehetsz fel, mindent egyszerűbbnek kellene látnod, kevésbé görcsösen, akkor talán láthatnád azokat a szabványképeket, végsősoron a hasonlóság már akkor észrevehető, amikor az iskola felé megy, ahová a fiatal szociológusokat elszállásolták, olyan helyek ezek, mint bárhol másutt, semmi sem mutatkozik másnak, az itt látott tömbházak olyanok, mint amilyenek bármely helység x lakónegyedének tömbházai, szürke falak, olyan fedett, előrelátóan valamiféle vastag vasrudakkal felszerelt vasajtájú garázsok, a lakatok környéke a minden nemzeti jelleg nélkül foglalatoskodó tolvajok miatt hegesztve, nehogy egy emeltyűvel vagy feszítővassal fel lehessen törni, az erkélyek is ugyanolyanok, jól meghatározott céllal kihúzott drótokon nemzetiségi szempontból megkülönböztethetetlen ruhák száradnak rajtuk, a város bejáratánál sok hazai, taxiállományban lévő Dacia, mutatva, hogy a helyzet nem egészen úgy áll, mint azt az a bizonyos, a titkosszolgálat jóakarató gondoskodásából született, gondterhelte felelősséggel teli anyag állítja. A gazdasági expanzió nem nyilatkozik meg, nem érvényesül, mint annak a valaminek kifejezője, aminek az elnevezése: *A cél: Erdély*. A bukaresti *Național* napilap nyugtalanokodik, Iulian Bostan újságíró *A cél: Erdély* című cikkben külön is nyugtalanokodik önkért: 1997. augusztus 14-én, egy csütörtöki napon kerül sor a nyugtalanlásra. Ez „szerkesztőségünk által tett bizonyos lépések eredménye”, vagyis a szóbanforgó közösség tagjai elhatározták: „lássuk, hogy néz ki Erdély, mint cél”, és elindultak, va-

gyis elküldték Iuliam, aki elment, nyomozott, dolgozott a terepen, bejutott (másokkal együtt) a titkárnós, kávéfőzős irodákba, Iulian mint egy észrevétlen árnyék átjutott azokon az antiszobákban, amelyekben (mint mindig) ott ültek a többé-kevésbé személyes ügyek által odaűzött kérelmezők, anélkül, hogy a legkevésbé is zavarná őket, hogy lám, Erdély céljává vált valaminek, amit le kell leplezni; tehát újságíróként kint hagyja a kérelmezőket a prefektúrák, a minisztériumok, az irodák és egyéb hasonló városzobáiban, és bemegy tárgyalni a prefektusokkal, az iroda-igazgatókkal, a polgármesterekkel arról, hogy milyen értelemben cél Erdély. Ennek a szakmailag teljesített igyekezetnek következménye az afehéren-feketén, mindenki, leginkább az ilyenek számára érthetően megfogalmazott brutális tény, akiknek, mint nekem, még volna valamiféle fenntartásuk, akik saját szemükkel és saját agyukkal akarnak látni és dönteni: „nem szükséges, mi már több titkos kihallgatáson érdeklődtünk önök helyett is a hivatalosságoknak azon irodáitól, amelyek felelőtlenül elfogadták az RMDSZ kormányzásban való részvételét”. És mit tudott meg Iulicá? Megmondom én, mit, tudomást szerzett Erdély „szegény vidékeinek gazdasági helyzetéről”, és különösen a „hegyi hágók” helyzetéről. Ha megkérded, miért így, ha elked-

becsületesen bevallott dolgok. Ahogy mondják, hátulról jösztek a fűróval”. Persze, állítja Bostan, lehetséges, hogy a jelenlegi „egyes román szélsőséges nacionalista tisztek számlájára írható”, előfordulhat, hogy erről van szó, el tudjuk őket képzelni, amint „több éven át” dolgoznak jól álcázott irodáikban, lám-lám, mint elemzők, gondterhelte és felelősségteljes jelentéseket és feljegyzéseket készítenek, és sehol nem lelik tisztességesen bejelentett okait azoknak az úgynevezett befektetéseknek. Mi a teendő, ahogy a tizenkilencedik századi híres orosz mondja, mit tehetünk, hogy ezek a befektetések nyíltan bevallják rejtett szándékaikat, oly módon, hogy ami okkult, áttetszővé, ami titkos, nyilvánossá váljék? Nagyon egyszerű: összeállítunk egy dokumentumot azokon a gondosan álcázott irodákon keresztül, estefelé egy kávé mellett találkozunk Iulian Bostan zsurnalisztával, kávét iszunk, sört is iszunk, és bemutatjuk a közvéleménynek ezt az „évek hosszú munkájával” összeállított titkos dokumentumot: szorgos munka, olyan költségvetési tevékenység eredményét, amely – gondolom – mindenképpen a nemzeti szintet meghaladó bérezzel jár, és a zsurnaliszta felelős tollal állítjuk jó vastag. Végeredményben, ha „egyes szélsőséges nacionalista román tisztek” számlájára írható is az, amit a titkos doku-

mentumunk felajánlja nekünk azt az epiztemológiai lehetőséget: ne higgyük, hogy ami van, az általában van, ellenkezőleg, másként, ami van, az nincs; csak úgy tűnik, hogy az élet, amit éltek, olyan amilyen, ne hagyjátok magatokat becsapni azzal, hogy szemeltek, amelyek látnak valamit, valóban látnak. Következésképpen és epiztemológiai, sokkal jobb lenne, ha hangozan és erősen azt mondanánk, nem látjuk azt, ami a szemünk előtt van (vagyis a Daciák sokaságát, a meglehetősen roskadozó tömbházakat, a garázsokat, az aranykor sülüsában épült lakónegyedek hangulatát); nem ez a probléma, mindennek hátterében a támogatott és idézőjelbe tett befektetések állnak. Mi több, hogy azt higgyük, nem egészen úgy van, ami „azt a benyomást kelti”, nyíltan megmondják: „a dokumentum jelentőségét egy cotroceni-i személyiség is elismerte”. „Hej, hej”, mondjuk (még mindig mi) megfélemlítve a személyiség nagyságától, annak névtelen elismerésétől, meglehet, hogy a „cotroceni-i személyiség” szürkületkor, egy kávé és egy sör mellett találkozott a titkos dokumentum szerzőjével, estefelé találkoztak, és a csészéből vagy a kirgliből való két hörpintés között azonnal elismertették a dokumentum jelentőségét; gondterhelten bólogatott a „cotroceni-i személyiség”, és elismerte azt, amit el kellett is-

Geológiai Karon. A gond az, kelti a benyomást a dokumentum, hogy nehéz az egyértelmű szövegek követelményeinek megfelelően olvasni, inkább úgy kellene felfognunk, hogy az elnöki olvasat a prózai vagy a rimes alkotások paradigmáin belül történt, mert csak ezek – ugyan milyen mások? – adják meg az élet, a valóság azon benyomását, amelyet az ismert elbeszélő, Tzvetan Todorov, a fantasztikus történetek költője megvalósulásának feltételeként tart számon.

Egy általános iskola hálótermében szállásoljuk el magunkat; a mindenféle berendezéssel és olyan fáradt csövekkel, amelyek cseppege az idő múlását méri felszerelt fürdőszobában semmi nem emlékeztet a nyugati világra, a vízcspegegés ritmikus hangja, amely ugyanolyan mint a természet bármely szögletében: egy patak, egy forrás hangja, az örökkévalóság metafizikai érzését adja annak, aki, lám, azon a soknemzetiségű és multikulturális vécén ül, a vízcspegek örök ritmusban esnek sztalaktitól sztalagmitra vagy fordítva, bevallom, nem emlékszem pontosan, hogyan történnék a dolgok a barlangban, ott ahol hasonló vízcspegek ütemezik az örökkévalóságot.

Sétálunk a délelőtti és vasárnapi kábulatban Alexandru Vlad Csíkszereda városának egyik csendes utcáján, és, mint mondom, az autók, legtöbbjük Dacia, nemigen tűnnek azon befektetések jeleinek, amelyek célja az a történelmi tartomány, amelyben vagyunk, szerintem sokkal több következményük sejjik fel a különböző bukaresti, kolozsvári, brassói vagy temesvári Cherokee-kban vagy Opel Asconákban, Hondákban vagy nem-tudom-milyen-osztályú Mercedesekben. Elmegyünk egy sor hétköznapi, tiszta, csendes ház mellett, néha emberek mennek valahova a délelőtti tíz órai kánikulában, úgy tűnik, senki sem figyel ránk, a város történelmi központjától, amelyet később fedezünk majd fel, balra leereszkedünk az állomás felé, ahol most vagyunk éppen semmi, béke, és a vonatban, az üres fülkékben, amelyben az éj szeszétől kapatosan módszeresen horkoltunk, töltött éjszaka fáradtsága. Most beszélgetünk valamiről, Sandu elemez egy művelődési helyzetet, egy nagy angolszász íróról ejtünk szót, más dolgokról, a hetvenes évek zenéjéről, csupa érdekes és kifinomult kérdéssről az alig benépesült ulitán, utcán, csendes vasárnap reggelen, semmi; mikor éppen azt írom, hogyan is folyt le a mi sétánk, a zaklatott távolból a *Cotidianul* lap felhívja figyelmemet arra, hogy nem így van, hogy ez csak benyomás; az igazság voltaképpen a sokatmondó, *S.O.S. Erdély* felcímet viselő cikkben van: körülnéztek, és látnak hogyan süllyed el Erdély, hol lángol fel, ki pusztul el, és nem látok semmit, egy beszerző formájú egyén éppen elmegy valahonnan és megy valahova, mellettem egy fiatal nemzetiségi lány hajt el biciklivel a reggeli forrásokban: pillantásom két-három kulturális megállapítás között ennek a csendesen elsuhanó fiatalnőnek a rövidnadrágban szépen érvényesülő lábikráira és combjaira tapad; könnyedén elhalad, éppen csak pedálozva, alig hallható zörgéssel, hogy úgy mondjam, mint egy félreeső ösvény apró kavicsain a gumibroncsok zaja; elhalad a részleteknek az a szépsége, amely a szomszédos kertek fenyőfája vagy hársfája által vetett árnyékban búvik meg, a részletekben, amelyekben ég a reggeli forró-

Imádkozó asszony. Korniss Péter fotója.

vetlenedsz és összevonod a szemöldöködet, hogy megtudd, miért, uram, „a hegyi hágók”, a választ nem kapod meg helyben; a kérdésre: „miért azok és nem a medencék vagy más domborzati formák, amelyekben cél-Erdély olyan gazdag”, a történelem megadja a lehetséges választ; Iulicá tollal megtanít arra, hogy ősidők óta ott, a „hegyi hágók”-on helyezkednek el az állami egység stratégiai és katonai idegköcai. Azért! Áhá!, mondd megvilágosodva, és megremezs a félelemtől és a felháborodástól, amikor megtudod: „olyan elemzésről van szó, amelyen több éven keresztül dolgoztak a román titkosszolgálatok a magyarországról jövő »befektetések» be nem vallott okait vizsgálva”. Azonnal megvilágosodik az agyad: „szóval így, ilyenek vagytok, mi bizalommal és naívan elfogadunk titeket, és ti, magyarországi cégek, idézőjelbe tett befektetésekkel jöttök Erdélybe, úgynevezett befektetésekkel, mert azok nem befektetések, hanem valami mások, valami nem tisztességesen és

mentum állít, vagyis azzal együtt, hogy lám-lám, azt is jelenthetné, megdöbbenő, mert „örögi terv” benyomását kelti, megismertem, ÖRDÖGI, „amely előirányozza Erdély forró övezeteinek gazdasági felváltását a pénzügyileg Magyarország támogatta magyar nemzetiség által”. Melyek lehetnek ezek a „forró övezetek”? Egyetlen válasz van: ezek a tikkasztó övezetek „mindenekelőtt a hegyi hágók”, ezek állnak bevallatlanul az idézőjelbe tett befektetések keresőjének középpontjában. Jóóó! Lépjünk tovább ebben a konstrukcióban. Tovább építkezünk. Érdemes megjegyezni, hogy a titkos irat „azt a benyomást kelti”, itt van a kutya elásva, „benyomást kelt”, értik, uraim, nagyon fontos, hogy ez a konstrukció arra (a titkos és megdöbbenő) iratra támaszkodjék, amely „azt a benyomást kelti”, itt van a kérdés nyitja; az elbeszélés poétikája, a képzeletbeli építkezés, annak szerkezete, az infrastruktúra szövegei ellenállóképessége a következő: a titkos irat azt „a benyomást kelti”,

mernie: de az is lehet, hogy Iuliannak és a szorgalmas szerzőnek csak úgy tűnt, hogy gondterhelten bólogat. Nehéz itt elmondani, világosan bemutatni azt, amit be kell mutatni, nem mondhatjuk meggyőződéssel, hogy amit ők láttak, azt valóban jól látták. Végül, éppen mielőtt a titkosszolgálat fizette kávéval végzett volna, „a cotroceni-i személyiség” jobbra és balra tekintett (az ezen a területen dolgozók reflexszerű gesztusa), és mondott néhány szót, amely a szabvány fényében a következő mondatban materializálódott: „Az elnök, tekintettel a dokumentum forrására, figyelmesen olvasta volna ezt az anyagot”.

Mármost, mi nem tudjuk megmondani, hogy a szóban forgó olvasmány szerepel-e a többértelműségek lajstromában, vagyis jellemző-e rá az, ami a versben illetve prózában megfogalmazottakra jellemző, vagy másként futtatott át, úgy mint azok a jelentőségteljes szakdolgozatok, amelyeket a professor** úr állandóan olvasott, mikor még didaktikailag tett-vett a

Az erdélyi kérdés

SZÉKELY István

Az RMDSZ két választás között

Írásomban azt próbálom végiggondolni, hogy az RMDSZ lassan mandátuma végére érő kormányzati szerepvállalásának milyen hatása lehet a szövetség programjára, különös tekintettel annak stratégiai összetevőire. Állításaimat – terjedelmi okok miatt – megpróbálom tételszerűen megfogalmazni, részletes kifejtésük szinte minden esetben külön tanulmány tárgyát képezhetné.

Az 1996-óta eltelt időszakban a politikai közgondolkodás szintjén tettenérhető hangsúlyeltolódások, valamint a nemzeti kisebbségek keretfeltételeinek kedvező irányba történő módosítása több ponton is újragondolásra készítheti a szövetség programját: a szövetség kormányzati szerepvállalásának időtartama alatt lényegesen módosult az RMDSZ többségi társadalom általi megítélése, valamint sikerült megvalósítani a szövetség programjának több kitételét.

Az etnikai dimenzió mentén megfogalmazott érdekellentétek a választók számára egyre kevésbé jelentenek mozgósító tényezőt, emiatt a pártok csökkenő mértékben próbálnak ennek kiaknázásával szavazatokat szerezni. Mindaddig, amíg a szavazótábor a társadalmi környezetet etnikai szempontból „elenségesnek” értékelte, az RMDSZ irányába megfogalmazott legfontosabb igénye az „önvédelem” biztosítása volt. Az etnikai természetű feszültségek csökkenésével a szövetség elsősorban erre alapozott üzenete nem biztosít elegendő mozgósító erőt. A felmérésekben egyre nagyobb súllyal szerepelnek szociális és gazdasági kérdések, ezekre a szövetségnek hitelt érdemlően kell tud-

ni válaszokat kell hogy tudjon adni. Ez az elmozdulás elsősorban Székelyföldön és a nyugati határmenti tömb esetében számottevő, ott, ahol az interetnikus dimenzió kevésbé meghatározó.

Az RMDSZ kormányzati szerepvállalása alatt a törvényhozás szintjén – elsősorban az oktatás és a közigazgatásban való nyelvhasználat területén – sikerült több programpontra is elfogadtatni. A szabályozás nem tökéletes, több esetben is kiigazítást igényel, azonban a továbblépés szempontjából elfogadható alapot jelent. A jogszabályi változások közös jellemzője, hogy mindegyikük a nyelvi jogok csoportjába tartozik, döntéshozói kompetenciákat nem biztosítanak. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy elfogadásukkal a szövetség történetének igen fontos fordulópontjához érkezett.

A kisebbségi jogok tekintetében, véleményem szerint – ahogyan azt már korábban kifejtettem – a továbbiakban két különböző stratégia fogalmazható meg, ezek alapját egymástól eltérő jövőképek alkotják. Az egyik elképzelés szerint a nyelvi jogok biztosítása megfelelő keret a kisebbségi kérdés rendezésére. Az ezt meghaladó döntési jogosítványok, önkormányzatok, autonómiák elfogadtatására gyakorlatilag nincs esély. A lakosság kevésbé támogatja a nyelvi jogokon túlmutató jogosítványokat, hiszen ezek fontosságát az elmúlt évtizedben nem tudtuk hitelt érdemlően bizonyítani. A román társadalom e kérdésben egységes, nem megosztott, mint a nyelvi jogok tekintetében. Ezekben a kérdésekben markáns nemzetközi támogatásra egyelőre nem számíthatunk. Ha ez igaz, ne tűzzünk újabb etnikai dimenzióval is bíró közjogi kérdést a politika napi-rendjére. Depolitizáljuk a kisebbségi kérdést. Energiánkat fordítsuk a szerzett jogok gyakorlatba ültetésére, ezek megvédésére egy esetleges ellenzéki helyzetben.

A másik stratégia alapját az a megőrződés képezi, hogy a nemzeti identi-

tás megőrzése és újratemlése csupán nyelvi jogok birtokában nem biztosított, ehhez döntési kompetenciák szükségesek. Igaz ugyan, hogy a különböző oktatási és kulturális kompetenciákat ösztönző önkormányzatok, autonómiák elfogadtatása számára nem adták a feltételek, azonban a politikai elitnek ennek megteremtése érdekében, programot kell hirdetni. Ennek részeként ki kell dolgoznia elképzeléseit, és meg kell adnia magyarázatát saját társadalmának, és a jogosítványok egy részét mintegy megelőlegezve tovább kell fejlesztenie intézményi struktúráját. E stratégia részét képezi az is, hogy partnereket kell keresni a többségi társadalomban, és szert kell tenni nemzetközi támogatásra.

Véleményem szerint közjogi szinten etnikai relevanciával is bíró jelentős eredmény leghamarabb 15-20 év múlva érhető el. Nem azt tartom alapvető kérdésnek, hogy a szövetség hirdeti-e programot egy autonómiabarát társadalmi környezet kialakítása érdekében, hanem azt, hogy a politikai elit hajlandó-e a következő évtizedben erre a kérdésre annyi energiát fordítani, mint amennyit fordított a nyelvi jogok szabályozására az 1989-es események óta.

Az 1996-ban történt ellenzéki áttörés szemléletváltást hozott a központi intézmények működtetésének logikájában is, ha utóbb ez nem is bizonyult maradandónak. Az elmúlt négy év ismeretében, levonhatjuk azt a következőt, hogy a posztkommunista többség által az évtized elején kidolgozott, majd alkotmányban rögzített központi államigazgatási struktúrát egy alapvetően más politikai kultúra segítségével sem lehet hatékonyan működtetni. A parlament szerkezeti hibái, a törvényhozó és végrehajtó hatalom viszonyrendszerének feszültségei, az államelnöki szerepkör ellentmondásai, a helyi és megyei tanácsok központi függősége – mind-mind olyan elem, amely az ország teljes közjogi berendezkedésének alapelemek szintjén történő újragondo-

lására készítet. Ezt a mostani rendszert nem lehet hatékonyan működtetni, ezzel a struktúrával nem lehet menedzselni azt a hatalmas modernizációs csomagot, amely Romániát közelebb vihetné az euroatlanti integrációhoz, amelyhez ezzel a rendszerrel nem is kapcsolódhat.

A különböző pártok eddig nyilvánosságra kerülő programtörvényei mindezek ellenére az alkotmányban rögzített közjogi struktúra felszíni reformjában gondolkodnak, győzködéses alkatmányaformát mindeddig senki sem fogalmazott meg.

A központi államigazgatási struktúra reformja és az etnikai természetű önkormányzatok (végső soron a nemzeti identitás megőrzéséhez szükséges döntéshozási kompetenciák) közjogi biztosítása véleményem szerint csak fáziseltolódással fog megvalósulni, mivel ez utóbbi hosszabb időintervallumot igényel. Igaz, a döntéshozók részéről annak felismerése, hogy radikális szerkezeti átalakítás nélkül a központi intézményrendszer nem működtethető, még várat magára, azonban a nemzeti kisebbségek jogainak bővítése esetében további feltételeknek is teljesülniük kell.

A megkésített modernizáció eredményeként a román nemzeti eszme viszonylag későn vált a politikai közgondolkodás részévé – a társadalom döntő többsége csak a hatvanas évektől kezdődően szembesült nemzeti identitásával kapcsolatos kérdésekkel: mi következik abból, hogy ő román, vagy abból, hogy magyar, német vagy esetleg roma. Ezek a kérdések a nemzeti eszme térszerűsége természetes kérdései, a folyamat önmagában pozitív értéket hordoz, a nemzeti kommunizmus vagy a nemzetállam vadhajtsái nem szükségképpen következnek, illetve következtek belőle.

A nemzeti kisebbségek szempontjából ennek a nemzetfejlődésnek mindenképpen káros összetevője a nemzeti kizárólagosságra való hajlam. Maga a folyamat bármely nemzeti eszmefejlő-

dés megkerülhetetlen szakasza, Európa nyugati felében rég lezajlott, egyes országokban másodvirágzását éli. Romániában az 1989. után bekövetkezett változásokkal a folyamat felgyorsult, véleményem szerint a kilencvenes évek közepétől leszálló ágban van, azonban valószínű, hogy még hosszú ideig éreztetni fogja hatását. A nemzeti eszme dominanciájának közjogi berendezkedése a nemzetállam, amely ugyanakkor mereven szembehelyezkedik a nemzeti kisebbségek nyelvi jogokon túlmutató, intézményesített döntéshozói kompetenciáival. Ezért úgy gondolom, hogy ezeket a kisebbségi önkormányzatokat nem sikerül a központi államigazgatási struktúra reformja során elfogadtatni, de törekedni kell egy olyan rendszer kialakítására, amely beépíthető teszi azokat egy későbbi időpontban.

Az elmúlt évek közgondolkodásának újabb eleme a regionalizmus kérdése. Az RMDSZ 1999-es csíkszeredai kongresszusán elfogadott programban külön fejezet szól az erdélyi társadalom sajátos érdekeit felvállaló politika megvalósításáról. Ebben olyan, az etnikai dimenzió túlmutató érdekek fogalmazódnak meg, amelyek Erdély mint régió gazdasági-társadalmi modernizációjával kapcsolatosak. Az elképzelésnek közjogi dimenziója is van, amely szerint a települési önkormányzatok szövetségei a decentralizáció során egyre több hatáskört vennének át a központi intézményektől. A program e sajátos érdekek képviselője során az erdélyi románokat és Erdély más nemzeti közösségeit stratégiai partnereinknek tekintti.

Az RMDSZ 2000-es választási programtervezete három nagy fejezetre tagolódik, ezek közül az egyik a „Milyen Erdélyt akarunk” kérdést járja körül, azonban az elképzelés kizárólag regionális fejlesztésre összpontosít, nem érinti a kérdés közjogi vagy politikai dimenzióit. Ennek kifejtésére, gondolom, a későbbiekben kerül sor.

Folytatás a 8. oldalról

ság. Az 1999. január 20-iki cikkben, amely az akkor, úgy hiszem, Ion Cristoiu bölcs irányítása alatt álló lapban jelent meg, olvasok valamit a vidék románjainak gulágjáról; mellette, olvasatban a cikktől balra, a szerkesztőség, hogy hatásosabbá tegye, beszkenelt egy magyarító szöveggel ellátott térképet, hogy azt mondja: *Hargita, egy megye, amelyben Románia már nem létezik*. „Híjj, az ördögbe” makogom, és gyorsan körbe-körbe pillantok, és úgy tűnik, Románia létezik, van, kitapinthatod, és ordíthatasz, argeziez kifejezéssel élve, van, lám csak, hogyan vallanak erről valamiféle gödrök az úttesten, lám csak a rozsdaste szeméttartályok, lám csak a régecskén általános javításra, festékre, valami „géder”-re, vagyis a szélvédő körüli gumira váró Daciák, lám csak egy raktár udvara, egy gyár, egy állami részvénytársaság oldalára dől bulldózerrel, alatta olajfolt, talvolban, a dombokon, szemek kivethetik egy csödbebutott állami mezőgazdasági vállalat hazai látványát: itt éppen olyan, mint Făureni-ben. „Ej, ej”, mondom, vajon ilyen-e a Ion Cristoiu körülvevő Románia is, őurasága kocsijának is „géder”-rel van-e dolga: Dacia-e vagy Nissan Patrolnak hívják. Ilyen kérdésekre nem tudok válaszolni, tovább olvasok; a cikk címe a szomorú-

emlékű *gulág* szót tartalmazza; ehhez még hozzájárul a *románoké* birtokos esetű főnévi melléknév, kinek a *gulága*? A *románoké*: birtokos esetű főnévi melléknév az a határozott névelővel ellátva. Világos? „Nem egészen”, szeretném mondani, kötyagosan ennyi nemértéstől, ami nem hagy békén, felgyűl, összezavar, jobban, mint Dino Buzzati *Tatárpuszta* című leleményes regénye. „Hol a gulág”, kérdelem, „hol a csatorna, hol a szögcsatorna, hol a jajgatás, hol vannak a női és férfi lagpunkték, hol a Gosplan elnöke, aki mezei munkára küldi a románokat, magyar udvarok rendbetételére, hol a bennszülött Zinaida Jakovlevna Povaleava, az, akit Szolzsenyicin, a szóbanforgó főnév megalkotójának vallomásos írásában leirtottak, és „a vorkutai 8-as számú bányába küldtek. A konyhán dolgozó kínaiak segítségével sikerült felvennie a kapcsolatot a kinti világgal és férjével”. Később Zinaida megszökött, egy ideig rejtőzködött, és akkor fogták el ismét, amikor elkövette azt a hibát, hogy meglátogassa édesanyját (a részletek megismerése végett olvassák el Alexander *Szolzenyicint*, aki az *Unüers* kiadónál fordításban megjelent két kötetében elmondja, mi és hogyan is volt a gulág).

Igy hát nem értem hogyan és honnan jön mindez. Olvasom Cristina *Zărnescu*

tanulmányát, és megvilágosodik elmém, a riporternő elmondja hogyan állunk, hol van a gulág. Ime: „Számítlan és nehezen elképzelhető nyomás nehezedik a románokra. Iskolában, utcán, üzletben az egész világ csak magyarul beszél”. Aha, mondom magamban egészen megvilágosodva, vagyis ez a helyzet, a nyomás nő, a nyomorúság özönnel jön, a gulág megmutatja álnok és megkerülhetetlen földrajzát; az egyetlen következményt „egy román katonai káder” mondja el; kijelenti Cristinának: „számunkra már világos, hogy ha vége lesz a koszovói konfliktusnak, itt tör majd ki egy interetnikai konfliktus”. Vagyis „már világos”, tiszta, nincsenek kétségek, már semmi sem alapul pusztán benyomáson, minden megvilágosodott, az elkerülhetetlen bizonyosság teljes átlátszóságába lépett. A magyarok olyan ki tartóan fecsegnek magyarul mindenhol, utcán, üzletben, iskolában, hogy az ágyuk működésbe léphetnek, a tankok is megkezdhetik tevékenységüket a szóban forgó, az ősi népi alkotókhoz hasonlóan névtelen katonai káder figyelmes és hozzáértő felügyelete alatt, aki biztosít bennünket arról, hogy íme, „számunkra” már tiszta, világos. Számomra nem egészen világos, de ennek nincs jelentősége, a fontos az, hogy „számunkra” végre a tiszta és világos kifejezhetőség kerékágásába tereledtek a dol-

gok. Következésképpen nekigyürkőzünk a munkának, feltúrjuk ruhaujjainkat, megérdemel a jelenkor történelme egy igazságos harcot a gulág ledöntéséért, különösen, mert, ahogy Cristina mondja, „számítlan és nehezen elképzelhető nyomás nehezedik a románokra. Iskolában, utcán, üzletben az egész világ csak magyarul beszél”. Hogyan is kellene végbemennie a gulág alól való felszabadulás ügycskéjének? Először és mindenekelőtt ne beszéljen az egész világ „iskolában, utcán, üzletben” más nyelven, minden ugyanolyan legyen mindenhol, gyönyörű nyelvi kaszánya, s aztán majd meglátjuk, mindezt azok számára mondom, akiknek „már világos”, hogy mit kell tenni, hogy kell tökéletesíteni a gulág alól való felszabadulást, hogyan kell megszervezni. Egyébként praktikus megoldást találunk a (PDSR, PUNR, PRM) *Tájékoztató* (jában) a *parlament* *küldöttség által Kovászna és Hargita megyében tett látogatás eredményéről*, amely látogatásra 1997. október 24-26 között került sor annak a páneurópai Adrian *Năstase* úrnak hozzáértő pástorkodásával, aki most éppen az Amerikai Egyesült Államokban tartózkodik támogatást keresve arra az esetre, ha kormányra kerül. Természetesen Adrian *Năstase* úr ismertette a jenikkkel az annyira ártatlan dokumentum következtetéseit is, egy alfejezettel

együtt, amely körültekintően a *Hargita és Kovászna megye gazdasági fejlesztése* címet viselte: ebben, a 20. oldalon tisztán, „számunkra”, de bárki (akár amerikai) számára is „világosan” az áll, hogy a moldvai munkanélküliség számának csökkentését „Hargita és Kovászna megye etnikai konfigurációjának javításával” kellene megvalósítani, vagyis „munkaerő behozatalával Moldvából”. Én, a magam részéről mégis bátorodom arra gondolni, hogy „a románokra nehezedő” – emlékeznek? – „számos és nehezen elképzelhető nyomás” (hiszen „iskolában, utcán, üzletben az egész világ” tudjuk mi, mit beszél, már világos), a kítűzött célok és a har-kovi*** munkanélküliség csökkentése érdekében, a bennszülött munkaerő kutyástól, malacostól telepedjen át Magyarországra. Csak akkor szűnik majd meg a gulág, akkor szűnik meg a „számos és nehezen elképzelhető” nyomás, és a tartomány utcáin („iskolában, utcán, üzletben”) csak akkor beszél majd az egész világ tiszta moldvai hangsúlyú román nyelven.

* A román államfő rezidenciáján tevékenykedő tanácsadó. (A ford.)

** Emil Constantinescu elnök. (A ford.)

*** Hargita-Kovászna megyei. (A ford.)

Új public space megteremtéséről van szó.

Beszélgetés Molnár Gusztávval

AXI. Bálványosi Nyári Szabadegyetem rendezvényei során került sor 2000. július 24-én Tusnádon a *Provincia* bemutatójára, amelynek során a szerkesztőbizottság tagjai közül Bakó Miklós, Al. Cistelean, Caius Dobrescu, Molnár Gusztáv, Ovidiu Pecican és Székely Elek, valamint Kolombán Gábor, lapunk munkatársa számolt be a *Provincia*-hoz vezető újáról és a lap eddigi számairól. A bemutatót követően Rostás István politológus, a Kolozsvári Rádió munkatársa, a Budapesten megjelenő *Köz-Politika* c. lap szerkesztője interjút készített Molnár Gusztávval. Az interjút, valamint Marius Cosmeanu cikkét vitaindítónak szánjuk. Azt szeretnénk, ha lapunk munkatársai és olvasói közül minél többen elmondanák, mit várnak a *Provincia*tól, és hogyan értékelik a lapban meg nyilvánuló különböző megközelítésmódokat.

Rostás István: Mennyire hosszú az út a Limestől a Provinciáig, s milyen stációkra lehetne azt szakaszolni?

Molnár Gusztáv: Mostanában engem is egyre inkább kezd foglalkoztatni ez a kérdés; nem is annyira a megtett út, hanem a *Limes* és a *Provincia* közötti hasonlóság. Kétségtelenül van közös vonása a két vállalkozásnak, kettő is. Az egyik, ami a formát illeti, hogy mindkét esetben egy szellemi közösség működtetéséről van szó. Tartalmi szempontból közös mozzanat, hogy mindkét vállalkozás jövőorientált. 1985-ben, amikor a *Limes* kezdeményeztem, nyilvánvaló volt, hogy valamiféle transzcenzúra van szükség ahhoz, hogy elérjük azt az egyébként természetesnek tűnő világot, a normális parlamentáris demokráciát, amelyet annak idején megcélzott a *Limes* munkaközössége. Ma centralizált nemzetállamban élünk itt Romániában (ez rám is vonatkozik, hisz lényegében itt is élek). A *Provincia* célja egy radikálisan decentralizált állam. Az a tény, hogy kezdeményező szerepem volt mind a *Limes*, mind a *Provincia* létrehozásában alighanem arra utal, hogy vonzódom az ilyen helyzethez. Nehezen tudom felfalálni magam egy kész világban, amelynek már kialakultak a keretei, annál jobban izgat azonban egy olyan világ előléte, amelyet még meg kell tervezni, amelyet egyfajta irrealitás övez. Még egy hasonlóságot tisztázni kell. Annak idején, a nyolcvanas években, amikor a *Limes*-kör tagjai hol Bukarestben, hol Brassóban, hol a háromszéki Illyefalván összejöttek, a kommunizmus utáni világról tárgyaltunk, úgy beszélgettünk egymással, mintha már túl is lennénk a kommunizmuson. Nem az járt a fejünkben, hogy a kommunizmus attól méltóztatik majd összeomlani, hogy mi szellemileg és érzelmeileg is túlléptünk rajta. De tudtuk, hogy a kommunizmus összeomlása elkerülhetetlen. A felkészülés mozzanata volt inkább fontos, hogy ne érjen bennünket váratlanul az a helyzet, amikor már normális, plurális, nyugati értelemben vett demokráciában élünk. Most nem teljesen ugyanez a helyzet: van ugyan hasonlóság, de létezik egy lényegbevágó különbség is. A hasonlóság abban rejlik, hogy nyilván „provinciálisok” is tudatában vannak annak, hogy a politikai decentralizációt megvalósító alapvető alkotmányjogi változást nem mi fogjuk kierőszakolni, ugyanakkor az is szinte biztosra vehető, hogy a történelesekbe az irányba mutatnak. Ezt racionálisan be lehet mérni, a világnak és szorosabban véve az európai folyamatoknak, az államszerveződések, az intézmények fejlődési jellegzetességeinek az analízise világosan mutatja, hogy a posztvezetési kora jellemző abszolutisztikus, kizárólagos jellegű állami, később nemzetállami szuverenitás világa már a múlté. Én erre a paradigmaváltásra szeretném magamat és erdélyi barátaimat, vagy ha ez nem tűnik nagyképpőségnek, az erdélyi közvéleményt felkészíteni. Fontos, hogy amikor a változás imminensé válik, legyünk készenlétben, ne akkor kezdjünk el programokat kreálni, de igyekszem nem megfelekedni arról, hogy maga a változás, akárcsak a kommuniz-

mus összeomlása esetében, lényegében tőlünk függetlenül következik be. De azt is látni kell, hogy ma azért még sincs akkora különbség a jelenlegi állapot és egy decentralizált világ között, mint annak idején a kommunizmus és a parlamentáris demokrácia között. Tehát, ha nem is megtervezhető, de legalábbis racionálisan átgondolható az átmenet, és ebben tevőlegesen részt lehet vállalni. Amit a *Provincia* c. selekszik – legalább is az én olvasatomban, hiszen a *Provincia* nemzetiségi és szellemi értelemben is komplex, összetett struktúra –, az a transznacionális vagy posztacionális nyilvánosság megteremtése, amit ez a vállalkozás tulajdonképpen a pusztá létevel demonstrál. Egy újfajta *public space* megteremtéséről van szó, azaz olyan nyilvános térről, közéleti dimenzióról, amely megpróbálja Erdélyben belül a magyar és román külön világokat egymással kommunikatív viszonyba hozni, összekapcsolni. Bizonyos tabuk feszegetését jelenti ez, amely tabuk kétféleképpen: egyrészt rajtuk kívül vannak, másrészt bennünk is működnek, ezért is jeleztem a tusnádi lapbemutató, hogy a *Provincia* belül is vannak eltérő megközelítések. A lényeg viszont az, hogy az eddigi számok megjelenése alapján elmondhatom, itt valami működőképes dologról van szó, és nyilván sokkal többről, mint pusztán egy újság megjelenéséről. Ez egy virtuális tér, amely akár odáig is fejlődhet, hogy előrevetheti egy új, transznacionális alapokra épülő erdélyi regionális párt megjelenését.

R.I.: Mindehhez konkrét fogódzókra van szükség.

M.G.: Nem kell valamiféle pontos jövőképet felvázolnom. Elég, ha a posztmodern kor realitásairól beszélek. A „posztmodern” kifejezést a százféle lehetséges értelmezés közül politológiai-államelméleti értelemben használom. Tehát, amennyiben a modern kort a nemzetállamok korának tekintjük, egyáltalán a szuverén államiség korának, a posztmodern kor nyilvánvalóan a posztacionális világot, az állami szuverenitás kizárólagosságát utáni világot jelenti. A XVII. századtól errefelé mind az államokon belül, mind a nemzetközi kapcsolatokban a területi kizárólagosság elve érvényesült. Nos, manapság pontosan ez a területi kizárólagosság van eltűnőben. Ez nem azt jelenti, hogy maga az állam is megszűnik, hanem azt, hogy az államokon belül régi-új területi identitások jelennek meg (újra). A territorialitás vagy terület-politika két új szintje jelent meg: az állam alatti és az állam feletti szint. Mindkettő most kezd csak kibontakozni, miközben a hagyományos állam defenzívába szorult. De ez a három szint még hosszú ideig együtt fog létezni. Persze nem minden ország politikai elitje van tudatában annak, hogy az igazán dinamikus mozgások egyre inkább az állam alatti és az állam feletti szinten zajlanak. Azt hiszem, azok az okos nemzetállamok, amelyek saját belső struktúrájukat úgy alakítják ki, hogy szabad teret engednek a régióknak, de gondjuk van arra is, hogy beilleszkedjenek valamilyen nemzetekfeletti struktúrába, mint amilyen a mi környezetünkben az Európai Unió. A régió az én fel-

fogásban nem területfejlesztési vagy pusztá közigazgatási egység, hanem politikai szubjektum: helyi parlamenttel, végrehajtó hatalommal rendelkező entitás. Persze a nemzetekfeletti szint sem olyan magától értetődő. Nem mindegy, hogy tudomásul vesszük-e, az már egy föderális világ, vagy azzal áztatjuk magukat – mint Magyarországon is sokan teszik –, hogy a szupranacionális világot a szilárd és erős nemzetállamok egyfajta összeadódása jellemzi. A *Provincia* szűkebb területére, Erdélyre visszatérve úgy látom, még nagyon messze vagyunk attól, hogy a román állam tudatosítsa ezeket a lehetőségeket. A román politikusok többsége nagy félelemmel gondold mind az állam alatti szféra szabadon engedésére, mind pedig a nemzetek feletti struktúrára, mert ugyan az EU-ba igyekeznek közeledni, de világos, hogy amikor a Joschka Fischer-féle elmélet vagy elképzelés napvilágot látott, a román reakciók eléggé kénszeredettek voltak. Az EU-val kapcsolatos politikájuk inkább csak valamiféle geopolitikai opciót tükröz, azt, hogy nem szeretnék kimaradni, hiszen a kimaradás az elmaradottság színójává. Ilyen helyzetben nem könnyű a regionalizmus megteremtésén gondolkodni, sőt ennek érdekében munkálkodni, nem könnyű, mert az éles és sokszor perfid támadásoknak teszi ki az embert, de ezeket fel kell vállalni. A *Provincia* különben is életeleme a vita: most jutottunk el abba a fázisba, mikor már bemérhetőek azok a főbb vitapontok, amelyek a körön belül is megmutatkoznak. Különösen a román munkatársak egy részére jellemző az olyan attitűd, amely béria a kimondottan közigazgatási decentralizációval, ugyanakkor érzelmeileg mélységesen elégedetlen a jelenlegi romániai állapotokkal, de intézményi szempontból – legalábbis énszerintem – nem eléggé következetes, radikális. Többen úgy gondolhatják, hogy Erdély intézményi elkülönülése, sajátos úton való elindulása egy nagyon lényeges morális kérdés volt fel: mi lesz Románia többi részével? Ez minket, magyarokat, kevésbé érint erkölcsileg, csupán politikai realitásként kell számolnunk vele. De egy román felteszi magának a kérdést, van-e neki joga megindulni egy olyan intézményi logika mentén, amely Erdélyt esetleg nagyon eltávolíthatja a Regáltól. A *Provincia* esetében nyilván szó sincs arról, hogy valaki elszakadóra gondolna, de az egy adott országon belüli külön irányú fejlődés gondolatát a politikai és szellemi elit nehezen tudja megemészteni, mint a Jospin-kormány által a korzikai mérsékelt nacionalistáknak felajánlott alkotmányos „kivétel” esete mutatja Franciaországban. Most pontosan abban a szakaszban vagyunk, amikor ki emellett kardoskodom, hogy beszéljünk ki ezeket a problémákat. El kell árulnom, hogy a *Provincia* több szinten működik. Maga a lap csak a látható része. A „provinciálisok” között nagyon intenzív e-mailes kapcsolatrendszer működik, ami állandó üzenetváltásokban nyilvánul meg. Ezt a belső kommunikációt nem egyszerűen csak a közbeszéd szintjén folytatjuk, lehetőleg komoly érveket vonultatunk fel, azzal a szándékkal, hogy a *Provincia* decemberi számának megjelenése után közvetlenül megjelentethessünk egy kötetet a lap cikkeiből és ehhez mellékeljük a *Provincia* levelesládáját is. Akkor világosabban látszik majd, milyen is ez az intellektuális *communitas*.

R.I.: És kiteljesedik a „polgári regionalizmus” fogalma is.

M.G.: A „polgári” ebben az esetben anynyi, mit „transznacionális” vagy még inkább,

mint „nemzetek közötti”. A regionalizmus a sajátos erdélyi körülmények között eleve nem lehet valamilyen lokális szintű nemzeti vagy párt-hegemónia, léte és jövője az ottani nemzeti közösségek és politikai irányzatok közötti explicit konszenzus megteremtésén áll vagy bukik. Konszenzus-demokrácia vagy konszociacionizmus, ezek azok a politológiai kulcsszavak, amelyekkel leírható az erdélyi helyzet. Az utóbbi, kissé körülményesen hangzó kifejezés egyébként *Althusstól* származik. Nem véletlen, hogy éppen a hollandoknak – mindenekelőtt Arend *Lijpbart*nak – köszönhető, hogy ez ma már az angolszász politológiai szakirodalomnak is egyik legérdekesebb ága. Én mindenesetre erre alapozva dolgozom ki a magam koncepcióját az úgynevezett civil vagy polgári regionalizmusról, és nem kis elégtellettől töltem el, hogy a rendkívüli XVII. század, Apáczai kora után most újból lehetségesnek tűnnek bizonyos korrespondenciák a szilárdan álló holland tradíció és a kissé póré, de nem alakíthatatlan erdélyi valóság között. *Apolgári* tehát az én esetemben éppen hogy nem a *nemzeti* színójává. Ha Erdélyben tényleg ki akarunk alakítani egy működőképes politikai társadalmat, egy polgári közösséget, saját intézményrendszerrel együtt, ami természetesen a tágabb román államrendszerbe illeszkedik, akkor nekünk muszáj a nemzeti szférán túl gondolkodnunk. Anélkül persze, ezt hangsúlyozom, hogy megtagadjuk a nemzeti identitást. A nemzeti dimenzió létkérdés, de az én felfogásban egyre inkább ugyanúgy a magánszférába kezd visszaszorulni, mint ahogyan ez a választási identitással már jóval korábban megtörtént. Az erdélyi helyzet különösége abban áll, hogy az a politikai és jogi konstrukció, amely intézményesen biztosítani képes a nemzeti identitáshoz és az identitás megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez való jogot, csak transznacionális lehet.

Egy „tisztá” nemzetállamon belül, mint például Magyarországon is, ezt kissé nehezebb véghezvinni. Itt (ott?) a kérdés sokkal inkább úgy merül fel, hogy nemzeti vagy-e vagy kozmopolita, hogy teljesen kivonulsz a nemzetből, vagy határozottan nemzeti alapon akarsz politizálni. Tölem, bevallom, idegen ez a világ. Több mint tíz éve élek már Magyarországon, de még mindig nem érzem magam otthon, és valószínűleg már nem is fogom soha. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy „provinciáliságom” demonstratív kivonulás lenne, vissza Erdélybe. Általában a vonaton vagyok otthon, jövők-megyék, és ez a kétlakóság most már így marad egész életemben. Ha arról van szó, hogy szellemileg, politikailag mit tartok érdekesebbnek, akkor egyértelmű, hogy inkább Erdélyt, mint Magyarországot. Talán ez összefügg azzal is, hogy itt még meglehetősen teremtési, létre lehet hozni valamit. Magyarország már egy kialakult pályán halad. Csak jelezni szeretném, hogy Magyarországon is nyitott kérdés a belső régiók problémája. Álláspontom az, hogy három nagy, politikai kompetenciákkal rendelkező régiót kellene létrehozni. Ez ugyan távlati kérdés, de vannak jelei annak, hogy a politikai pártok is kezdenek érdeklődni az elképzelés iránt. Magyarország irtózatosan centralista ország, politikai, bürokratiai elképzelően centralisták, nem is létezik a régióban való gondolkodás hagyományja. A megyék – amelyek igazi hagyományokkal rendelkeznek – sajnos túl kicsik ahhoz, semhogy igazi régiókként funkcionálhatnának. Ez a tény összefügg egyébként azzal is, hogy Magyarország mint állam a Karoling-Európán kívül jött létre, és

így csatlakozott a nyugati világhoz, de – mint Hajnal István, majd Szűcs Jenő erre annak idején rámutatott – végig a peremen vagy bizonyos értelemben mégiscsak azon kívül maradt. Megfigyelhetjük, hogy a természetes régiók ott működnek, ahol a Karoling-Európa létezett: Csehországban, ahol elkülönül a cseh és morva vidék, Ausztria ezért föderális ország, Észak-Olaszország esete szintén erre utal.

Romániára visszatérve: itt más a helyzet, mert az ország elhelyezkedése geopolitikailag nem egységes. Akár tetszik, akár nem a román szakembereknek vagy politikusoknak, Románia gyakorlatilag három geopolitikai régió metszéspontjában helyezkedik el. Erdély révén Közép-Európa vonzáskörében, amelyet eleve a Nyugat-keleti perifériájának fogunk föl, a délkelet-európai régióban, amely a déli tartományok, Olténia, Munténia és Dobrudza térségét érinti, és bizony a kelet-európai nagyrégióban, a posztsovjét világban. Moldova történetileg a délkelet-európai régióhoz is kötődik, ám a másik, a Pruton túli Moldova révén már egyértelműen Kelet-Európához, vagy ha úgy tetszik, a poszt-sovjét világhoz. Nem csodálom, hogy elég sokakban némi hisztériát vált ki, hogy ez a sajátos geopolitikai elhelyezkedés dezintegratív tényezőként hathat. Előfordulhat, hogy az országnak ez a három térsége gyakorlatilag eltérő pályákon kezd el mozogni. A román politikai rendszer tehetetlen, problematikus, zűrzavaros. Jó példa erre a mostani politikai válság, amely világosan mutatja, hogy a poszt-kommunistákat leszámítva gyakorlatilag nincsenek erőteljes, mélyen a társadalomba ágyazott pártok. Ebből az következik, hogy mindent mindig újra kell gondolni, újra kell konstruálni, tehát, hogy a román társadalom és politika alapvetően képlékeny, szilárd formákat nélkülöző struktúra. Egy ilyen helyzetben, ezúttal mint erdélyi, én azt mondom: nincs kedvem a végtelenségig várni ebben az összeviaskodásban, hanem úgy vélem, meg kell konstruálni egy olyan struktúrát, amely élhető, amely elfogadható, amely Európa-konform. Ez lehet Erdély, a mi „provinciánk”.

R.I.: A Provincia műhelyében kikristályosodó modell, amint nyilvánosságot nyer, számíthat arra, hogy sorozatos korekciókat szenved, akár teljesen át is kell majd gondolni az eredeti változatot.

M.G.: Ez a szép és izgalmas a mi vállalkozásunkban, hogy nem tudjuk a jövőben merre mozdul el. Elme lehet, mint már jeleztem, egy transznacionális erdélyi regionális párt szorgalmazásának irányába. De a *Provincia* akkor sem lesz egy párt szócsové. Ha netán képes is lenne elindítani egy ilyen mozgalmat, akkor is mindig több lesz, mint pusztá politikum. Terveznék egy tematikus számot „Erdély történelmei” címmel. Olyan kényes problémákhoz is hozzá akarunk nyúlani például, mint a kontinuitás kérdése. Hozzányúlunk, meglátjuk, mi lesz a reakció. Magyar szempontból is van egy rendkívül érdekes vonatkozás, ami megint tabukérdés, majdnem olyan súlyos dilemma, mint a románoknak az, hogy a megújult Erdély esetleg eltávolodhat a régió részétől. Bizonyos értelemben azt lehet mondani, hogy szigorúan magyar nemzeti nézőpontból előnyösebb a jelenlegi helyzet: ameddig a merev román nemzetállammal áll szemben a magyarság, mintegy belekényszerül a saját identitásának a vállalásába és Magyarország felé orientálódik. Ha létrejön az én vízióban vázolt Erdély akkor ez eddig példátlan belső integ-

Marius COSMEANU

Posztkommunisták, tépelődők és demokraták

szilárdsága abban az időben vitatható volt. Éppen, mert azzal, ahogy hozzájuk viszonyultak, átvéve őket megfelelő alap nélkül, ahogy azt majd egy évszázaddal ezelőtt Titu Maiorescu megállapította, az európaiságot tagadták. Minden áron európainak lenni, kihalásban és félig-meddig lemásolni azokat a normákat és értékeket, amelyek szerves részei egy másik társadalomnak, minden, csak nem európai gondolkodásmód.

Ilyenformán az utolsó tíz év nyilvánosság elé vitt nagy témái olyan törésvonal megletét mutatják, amely kettőbe osztotta a román társadalmat: egyik oldalon most, „a novemberi bál” előtt az euroatlanti integráció és a kapitalizmus zászlaja alá megtért poszt/kriptokommunisták, a másik oldalon a demokraták, a történelmi pártok támogatói és szimpatizánsai. Ez a nyilvános szembenállás azonban csak addig van egyensúlyban, amíg a szóbanforgó kérdés nem kapcsolódik közvetve vagy közvetlenül olyan (hamis vagy valódi) kérdésekhez, mint a nemzeti állam, Románia történelme, Románia illetve a románok integritása és identitása és így tovább. Ebben az esetben mutáció megy végbe, az említett európaiság fokának szempontjából lényeges erőviszonyok megváltozása.

Következésképpen a két csoport egymással szembenálló álláspontja csak látszólag kibékíthetetlen. A posztkommunisták és a „demokraták” közti hasonlóság, sőt bizonyos eszmei egybeesés nyilvánvalóvá válik akkor, amikor, mint mondtam, olyan kérdésekről van szó, amelyeket mindkét fél úgy ítél meg, mint ami valamilyen formában veszélyes az ország integritása vagy éppen a „nemzeti jelleg” szempontjából. Ilyen helyzetekben a demokrata tábor egy része vagy „tépelődővé” válik, vagy egyenesen a szembenálló táborba megy át. Ezért történhet meg, hogy a román szellemi élet jelentős (és ismert) személyiségei olyan kanyarokat vesznek, amelyek érthetetlenek azok számára, akik nem ismerik a dimbovitai politika sajátosságait, de azok számára is, akik ismerve azt, még mindig azzal áltatják magukat, hogy az egyesek tartás ebben a politikai térben nem merő dőlőbáb.

Ugyanakkor a demokraták táborában maradt kisebbséget, amely olyan személyiségekből áll, akik ellen előbb vagy utóbb kötelező módon rágalmozási kampányt kezdenek el, akik alig-alig hallhatják hangjukat a politikában, ezt a kisebbséget tehát marginalizálják és nevésségesé teszik. Tehát „alapvetően” vagyis következetesen európainak lenni a mai román társadalomban egyenlő egy adag társadalmi mazokizmussal, tudatosan vállalt megbé-

lyezéssel mindazok részéről, akik szembeállnak a *mainstream*-mel. Ezért is tartózkodnak sokan közülük attól, hogy ilyen „kényes” kérdésekben kifejtsek véleményüket.

Az eltelt évtized romániai nyilvánosságában az ún. forró kérdések (át) csoportulása szempontjából az erdélyi kérdés különleges helyet foglal el. Igazolja a fentebb ismertetett paradigmát abban az értelemben, hogy az a román, aki elfogadja e kérdés létezését, vagy legalább megpróbálja normális fogalmakkal, nem görccsen megközelíteni azt, nem kívánatosá válik, veszélyessé, furcsává, „idegen”-szerűvé. Az 1996 előtt többé vagy kevésbé nyíltan megfogalmazott erdélyi sajátosságnak, amellyel a mai népköltészet főleg a Temesvári Nyilatkozat után foglalkozott, az az eredendő bűne, hogy ez a tartomány évszázadokon keresztül a magyar államhoz tartozott. Ennek a sajátosságnak, a vele kapcsolatos félelemnek és az erdélyi sajátosságot vállalókkal szembeni kritikának a „magyar” (valójában: közép-európai) múlt az oka. Ezért vált az egész kérdéskör nemcsak a román történetírásban, hanem az utóbbi évek nyilvános vitáiban is tabutémává.

A „veszekedést”, a sors iróniája, éppen a regáti-baloldali Ion Iliescu robbantotta ki, amikor Gyulafehérváron – rekedten és elkeseredetten, mint bármely politikus, aki érzi, hogy kifut a lába alól a talaj – meglobogtatta *Huntington* jóismert térképét. Aztán folytatódott, immár a valódi nyilvános vita kezdetét jelentve, a Pro Europa Liga által kiadott *Alterra* című folyóirat erdélyi kérdésről szóló számának 1998. májusi bemutatásával a kolozsvári egyetemen (ezen – többek között – Smaranda Enache, Molnár Gusztáv, Adrian Marino, Sorin Mitu és Victor Neumann vettek részt), valamint Al. Cistelean és Traian Ștef „transzszilvanista” publicisztikájával a kezdeti *Transilvania Jurnalban*. Ez a vita azonban, éppen amikor kezdett valamelyes hatást gyakorolni az erdélyi közvéleményre, még az év őszén „más irányt vett” Sabin Gherman diverzió-ízű nyilatkozatával, és a bukaresti médiák ezt követően beinduló, mesterien hangszerezett „szecesszió-ellenes” kampányával, amelyet kiváló tanácsadónak hála, maga Constantinescu elnök gazdagított értékes hozzájárulásával az 1999-ben Marosvásárhelyen tartott ismert beszéddel.

Végül az „erdélyi kérdés” vitájának 1996 utáni stációt két kiadvány megjelenítésével sikerült ismét normális kerékvágásba terelni: Gabriel Andreescunak és Molnár Gusztávnak, a nagyvonalú *Polirom* kiadó-

nál megjelent *Problema transilvană* (Az erdélyi kérdés) című válogatásáról, és a mi *Provincián*król van szó, természetesen. A két említett kiadvány esetében azonban a hallgatás valódi összeesküvéssel állunk szemben. Az, hogy a román nyilvánosságban semmilyen visszhang nem keletkezett, nyilvánvalóvá teszi azt a műveletlen és agresszív mentalitást, amely a nem feltétlenül „forró”-nak tekintett kérdésekésszerű, másfajta tárgyalása esetén mutatkozik meg. Bár *Az erdélyi kérdés* című kötetet és a *Provinciát* Bukarestben, illetve Kolozsváron mutatták be, az előző sajtókampányokhoz képest mindkettőt gyanús hallgatás övezi. A kötet bemutatóját, amelyre a *Társadalmi Párbeszéd Csoport* székházában került sor, házigazdánk „bojtkotja” kísérte, akik, bár természetesen valamennyien meghívottak voltak, az egy tiszteletreméltó Mihai Șora professzort kivéve, nem jelentek meg. Fontosnak tartom, hogy Molnár Gusztáv ott elhangzott előadása, a *Credo transilvan* (Erdélyi credo) Nicolae Manolescu lapjában jelent meg (az ismert irodalomkritikus és politikus részt vett a találkozáson), és nem a 22-ben, amely körülbelül azóta, a régi időkhöz méltó cenzúrát alkalmazza, valahányszor az „egységes és oszthatatlan” állam kérdésének a „provincia” szempontjából való tárgyalásáról van szó.

Az eltérő megközelítések függvényében tehát többféle beszédmód körvonalazódik az erdélyi kérdés körül. Az egyik a diverzionista, amely kétségbevonja az erdélyiek regionális sajátosságát, még akkor is, ha az erdélyi téren kívül élve, csodálják azt, vagy egyenesen sajnálják, hogy nem itt születettek, s akik semmiképpen sem fogadják el azt, hogy az erdélyiek regionálisan (is) megfogalmazzák önmagukat. Egy másik a „rögeszmés” erdélyieké, akik ott is keresnek és találnak különbségeket, ahol nincsenek, eltúlozva bizonyos alaptalan és lényegtelen jellemvonásokat vagy „sajátosságokat”.

E narrációk közepette a *Provincia* más hangot üt meg, a hiteles erdélyi beszédmódhoz való visszatérést jelenti, s azt tűzte ki célul, hogy nyilvánosan megtárgyaljon egy olyan kérdést, amelyet legtöbbször lehetetlen nem-érzelmi alapon megtárgyalni. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a *Provincia* „egységes” lenne. Az irodalomnak szentelt utolsó számból az a következtetés vonható le, hogy inkább beszélhetünk erdélyi román/magyar/német irodalomról, mint erdélyi irodalomról. Éppen így az eddigi számokban megjelent írások alkímiaja is nem annyira a transzszilvanista erdélyiség meglétét igazolja, ahogyan azt Molnár Gusztáv, annak fő szövszólója sze-

retné, mint inkább egy lényegében román és magyar transzszilvanizmus létét. (Sajnos, a német elem hiánya az erdélyi térségből és a *Provincia* oldalairól olyan vesztesség, amellyel soha nem békélhetünk meg. A százok „visszavonulása” hatalmi egyensúlyvesztést is jelentett, a harmas interetnikai együttélés ugyanis sokkal működőképesebb volt, mint a mostani helyzet, s a német pragmatizmus kivezethetett volna a román-magyar tárgyalások zsákutcájából.)

Míg a magyarok transzszilvanizmusa politikai, amint az a *Provincia* tsnádi lapbementatóján is kiderült, a román transzszilvanizmus elsősorban kulturális. A magyarok *bard* és a románok *soft* beszéde közötti különbséget, szerintem, a vélemények felváltásának szintje okozza, azok a határok, amelyekig a kétfajta beszéd el kíván érni. Egy olyan kultúrához tartozva, amely természetesen tartja a dolgok nyílt nevének nevezését, vagyis az erdélyi kérdést politológiai és szociológiai fogalmakban (is) tárgyalva, a *Provincia* cikkeinek magyar szerzői nagyobb hatást gyakorolnak a magyar olvasókra. A román szerzők inkább csak célzásokba bocsátkoznak a kérdés tárgyalásakor. Azt is mondhatnánk, hogy ez hagyomány, hogy a sorok közötti kacskaringós logika a mi örökségünk, a románoké, de ugyanezt az eljárást alkalmazták a közelmúltban magyar kollégáink is (talán még jobban), akiknek ugyanazt a cenzúrát kellett kijátszaniuk. A románok gondolati horizontjában a mindenkor román társadalom szigorú társadalmi ellenőrzése jelenti azt a sorompót, azt az akadályt, amely, mint mondtam, bizonytalanságot okoz. (Lehet, hogy a Sabin Gherman-féle előzmény is, kétes jellegén túlmenően, egyfajta óvatosságot eredményezett.)

A közönség várakozása a *Provincia* esetében is ugyanaz, mint a *Transilvania Jurnal* megjelenését követően. Ez utóbbi kiadványról azonban, amely egyre nagyobb iverken kerülgeti a forró kását, ma már az az általános vélemény, hogy jobb lett volna, ha meg sem jelent volna. Nem hiszem, hogy a *Provincia* megérdemelne, hogy ugyanerre a sorsra jusson. Nem a C.T. Popescu-k és a holdkörös show-készítők érdekesek számunkra, ők amúgy sem várnak „semmi jót” tőlünk. Azokról az olvasókról van szó, akik egy „szabadszájúb” *Provinciát* szeretnének, ha már egyszer erdélyi akar lenni. A magyar nyelvű változatot már sokan keresik. A román nyelvűt még nem. A gond nem a terjesztéssel van, hanem az üzenettel. Egyre csak tépelődve, megmaradva a *soft* alapállásban, saját magunkkal kerülünk szembe.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

Folytatás a 10. oldalról

rációs pályát nyithat meg a magyarok számára. Románia soha nem volt képes arra, hogy a magyarokat érzelmileg is integrálja. A jogi integráció megtörtént, ami azt jelenti, hogy tiszteletben tartod az alkotmányt, noha nem értesz vele egyet, de állampolgárként betartod a játékszabályokat. Az élhető Erdély megteremtése azonban azt jelenti, hogy megnyílik az út egy olyan politikai rendszer irányába, amit a magyarok is a magukénak érezhetnek. Tudomásul kell viszont vennünk, hogy ennek a struktúrának a kommunikációs nyelve a román. Ez a *Provinciánál* is érződik, én elsősorban románul bonyolítom le a belső kommunikációt, miközben a lap két változatban, magyarul és románul is megjelenik. Önként vállaltam ezt, a román nyelv intenzív hasz-

nálata semmiféle gondot, lelki traumát nem okoz nekem. Ez a magam egyéni szintjén apró példája annak, hogy milyen következményei lehetnek az általam vázolt stratégia netaláni sikerének. Például az, hogy az erdélyi magyarság a maga egészében átlép a passzív kényelvűség világából az aktív kényelvűség világába, anélkül, hogy ezt tehernek érezné.

R.I.: Ha a Provincia többértű, a műhelyjellegű meghaladó fórum, egy közérzet megnyilvánulása, számítani lehet arra, hogy például vitaesteket szervez, kilép eddigi kereteiből. Milyen új megnyilvánulási lehetőségeket fontolgat?

M.G.: A klasszikus bemutatón kívül – íhet tervezünk novemberben Budapesten, s ezt megelőzően a *Beszélőben* lesz majd olvasható egy válogatás a *Provincián*ban közölt cikkekből, írásokból, tanulmányokból

– nagyon precízen elterveztük a *Provincia*-találkozókat, kicsit az egykori *Limes*-vitákra emlékeztető módon. Mindenütt lenne egy vitaindító, amelynek előre megírt szövegét szétküldenénk a résztvevőknek, hogy érdemi vitát folytathassunk. Sorra szeretnénk venni a nagyobb erdélyi városokat: Temesvár, Brassó, Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyvárád stb. Alapvető kérdés a *Provincia* jövőjének szempontjából, hogy meddig tudunk anyagilag fennmaradni. Jelenleg a romániai Nyitott Társadalomért Alapítvány támogat bennünket, a decemberben lejáró támogatást remélhetőleg még egy évig meghosszabbítják. De a *Provincia* vagy terjeszkedik, vagy meghal. Engem nem tölt el majd elégedettség, ha jövőben csak azt folytatjuk, amit decemberig tettünk. Gondolkodunk egy kolozsvári *Regionális Tanulmányi Központ* felállításán,

amely a regionalizmus kérdéskörét most már földközeli módon tárgyalná és vizsgálná. A politika által felhasználható, úgynevezett *policy papereket* akarunk összeállítani arról, hogy milyen állapotban vannak e pillanatban a romániai régiók – itt a nyolc, papíron meglévő fejlesztési régióra gondolok. Nagyon is komolyan kell gondolkodni ezek állapotának gazdasági, jogi, civiltársadalmi és mindenféle más szempontból történő felméréséről. Ezenkívül a nyugat-európai régiókat sem pusztán mint elméleti modelleket kell immár fölvezetni, hanem meg kell vizsgálni konkrét működésüket. A *Provincia* tehát szakmaibb, politika-előkészítő irányba is szeretne bővíteni. A másik cél táborunk növelése, hogy minél nagyobb mértékben tudjuk a *Provincia* mellé állítani az erdélyi értelmiséget.

¹ A Limes-kör 1985. augusztusa és 1987. februárja között működött magyar ellenzéki értelmiségiek (Ágoston Vilmos, Balázs Sándor, Bíró Béla, Bíró Gáspár, Fábrián Ernő, Cs. Gyimesi Éva, Lőrincz Csaba, Molnár Gusztáv, Salat Levente, Szilágyi N. Sándor, Vekov Károly) részvételével. Múlt havi számunkban közöltük Cs. Gyimesi Évának az 1986. november 10-i Limes-találkozáson a transzszilvanizmusról megtartott bevezető előadását, és – lapunk elektronikus kiadásában – az előadást követő vitát.

² *Apáczai Csere* János (1625-1659), a gyulafehérvári, majd kolozsvári református kollégium tanára, az egyik legelső magyar nyelven írt szisztematikus filozófiai munka (Magyar Encyclopaedia, 1653) szerzője. Fő művének általános filozófiai része Descartes, politikafilozófiai része a hollandiai és angliai puritanizmus hatását mutatja.

HAJDÚ Farkas Zoltán

Etnikai sztereotípiák avagy miért tűntek el Németországból a jugoszláv munkások

A kilencvenes évek dél-kelet-európai változásai felkészületlenül érték a nyugati világot. Itt most elsősorban nem azokra a politikusokra, társadalomtudósokra gondolok, akik a különböző jövőkutató intézetek elemzéseire támaszkodva bizonyára elképzelhetőnek tartottak egy, a megtörténthez hasonló forgatókönyvet, hanem a médiákat fogyasztó, mindennapi életét a médiák „világértelmezéséhez” igazító nyugateurópai közemberekre. Hogy milyen mélyreható volt ez a felkészületlenségből adódó elbizonytalanodás, azt személyesen is lemérhettem egy nagy Rajna-menti kémiai konzernben, ahová már a hatvanas években tömegesen áramlottak Törökországból és a néhai Jugoszláviából a vendémunkások (a vegyszerekkel dolgozó, veszélyes munkahelyekre már akkoriban sem igen akadt német munkaerő). A „jugoszlávok” harminc év alatt mondhatni példásan beilleszkedtek a német társadalomba, jobban mint a nem-keresztény törökök; „elfogadottságukat” valószínűleg az Adriai-tengerpart nyugat-európai szintű turizmusa is növelte.

A nagyüzem „jugoszláv” munkásairól kialakult pozitív kép a kilencvenes évek elején gyökeresen megváltozott. A hosszúra nyúló balkáni válság kezdetén ugyanis – szinte az „éjszaka leple alatt” – a gyárból eltűntek a „jugoszlávok”. Helyükbe egy családi kapcsolata révén szülőföldjével szoros kapcsolatot tartó, a németek számára addig ismeretlen, nemzeti érzésektől fűtött hangulatú színes embertömeg lépett: szlovének, horvátok, szerbek, bosnyákok, és koszovói albánok. A németmunkások szemében a húsz éven keresztül „békés idegenekként” elfogadott munkatársak mintha elvesztették volna józan eszüket, ugyanis rövid idő alatt felrúgták az évek hosszú során kimunkálódott, a békés, prosperáló együttélést biztosító konszenzust, gúnylódásra, sőt néha tettesesre is sor került az egyes népcsoportok között. Az óslakók tanácsatlanságát tovább mélyítették a médiákban elhangozó elemzések is, amelyek tetemes része azt a következtetést vonták le, hogy a felbomló Dél-Kelet-Európa politikailag kezelhetetlenné, a Nyugat számára veszélyessé vált. Ezek után a közvélemény a civilizált Európa harmóniája ellen elkövetett bűncselekményként értelmezte minden „újabb” dél-kelet-európai kisebbség politikai színrelépését.

A keleti blokk feldarabolódása a politikai mellett bizonyos fokú kulturális elbizonytalanodást is eredményezett – noha ez már távolról sem tömegjelenség –, hisz a különböző etnikumok közötti konfliktushelyzetek által „vált láthatóvá”, hogy Európának eme ismeretlen része – amelyet a nyugati közvélemény kulturális szempontból jó néhány évtizede „vasfüggöny mögötti, vörös keletként” mellezött – valójában nem egységesen elmaradott, műveletlen, de politikailag biztonságosan bemérhető nemzetállamokból áll, hanem több, nyelvében, kultúrájában, hagyományában különböző, egymástól elhatárolódó ki-

sebb-nagyobb etnikum színes egyvelegéből.

„A környező világot úgyszólván minden nemzet az önimádat szemüvegén keresztül szemléli – írja 1786-ban Johann Georg Zimmermann, felvilágosult orvos, a *Nemzeti büszkeség* című könyvében. – Önmagával kivételesen meg van elégedve, és minden más emberi társadalmat többé-kevésbé szándékosan gyengébb minőségűnek tekint”. Amit Zimmermann a felvilágosult univerzalizmus jegyében még az emberi együttélés gyógyítható gengeségeként értelmezett, azt egy fél évszázad múlva az európai nemzeti mozgalmak már erénynek tekintették. Ernst Moritz Arndt például a nemzeti büszkeséget és a más nemzetek iránt táplált gyűlöletet az emberek isten ál-

mutatható. Kezdetben arra szolgált, hogy az egyes – főként felekezeti, rendi, etnikai, vagy ugyanazon foglalkozást űző – csoportok, közösségek elhatárolhassák magukat a tágabb társadalmi dimenziótól. Az etnikai sztereotípiák a közösség önmagáról alkotott képét és legfontosabbnak tekintett tulajdonságait (auto-sztereotípiák), valamint az idegenekről alkotott, közösségre elfogadott véleményt (heterosztereotípiák) foglalják magukba.

Az etnikai sztereotípiák és előítéletek szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Azt is mondhatnánk, hogy a tágabb társadalmi környezetéhez való viszonyulásukban a sztereotípiák a csoport stratégijának, az előítéletek a csoport taktikájának a meghatározói; míg a sztereotípiák a torzításon, túlzá-

Ahazai és az idegen megítélését illetően a legtöbb hetero- és auto-sztereotípiá végtelenen bipoláris: a saját közösség esetében pozitív töltetű cselekvések vagy tulajdonságok az idegenekre alkalmazva negatív előjelet kapnak (az erőszakot és öldöklést például hol hősies ellenállásként, felszabadító harcra, hol rettenetes pusztításként értékelik). Tükörkép-jellegükkel adódik, hogy a saját közösség pozitívna volt tulajdonságai az idegenek negatívna ítélt jegyei ellentétéiként jelentkeznek (szorgalmas, komoly, művelődni vágyó – lusta, megalkuvó, beletrődő, igénytelen).

Az etnikai sztereotípiák átszövik egész történelmünket, sokfajta kifejeződési formájukban mindennapi életünk úgyszólván állandó kísérői. Nincs hozzájuk hasonló, időálló társadalmi jelenség, amely oly szívósan húzódná végig a különböző korokon. Az idegenek, a mások sztereotípiáktól és előítéletektől terhes szemlélete térben és időben annyira elterjedt, hogy egyes elemzők már-már az ember „antropológiai állandójaként” kezelik őket.

A polgári nacionalizmusok kialakulásával párhuzamosan az etnikai sztereotípiák fontossága megnövekedett. Csoportintegrációs, közösségteremtő kódolási funkciójuk dominánssá vált, majd átminősültek az egyes etnikumok modern nemzeti válásának jelképes feltételeivé. A „nemzeti karakter”, hordozóivá, majd a nemzetek közötti különbségek leírásává minősülve háttérbe szorítottak minden más természetű különbségekre utaló metaforát, felekezeti, társadalmi, rendi, regionális különbségre utaló fogalmat. Olyan újfajta, a nemzeti egységet biztosító szemantika részévé váltak, amely azáltal, hogy a kizárólagosságot is magában hordozta levált a korábbi sztereotípiákról, amelyek előjelükben még megváltozhattak, ha a szomszéd történetesen felekezeti vagy politikai szövetségessé vált.

A történelmileg kialakult etnikai sztereotípiák tárházából a megismertető nemzeti mozgalmak mindig szívesen emeltek egy-egy elemet a politika dimenziójába. (A két világháború között a „másság” korábbi sztereotípiái eltorzulnak, a szomszédokról kialakított ellenség-kép fontos részeivé válnak.)

A fentebb vázolt etnikai sztereotípiák és ellenségképek dél-kelet-európai reneszánszát Wolfgang Höpken a térségben végbemenő alapvető politikai, társadalmi és ideológiai változásoknak tulajdonítja. Szerinte a régi, biztonságos orientáció eltűnése és a hagyományos kötődések rohamos felbomlása miatt a megingott identitástudat tömeges elbizonytalanodást eredményezett. Ezt a folyamatot Karl W. Deutsch az „önbizalom elvesztése fázisának” nevezi, amelyen csak újabb csoportidentifikációk kialakulásával lehet túllépni. Deutsch szerint ezt az új azonosulási folyamatot leghatékonyabban az idegenek sztereotíp szemlélete segíti elő, mert ez szavatolja a gyökeres változások korában oly szükséges konzisztens kognitív rendszer létrejöttét.

Olyan sztereotípiákról van szó, amelyek „nemzeti kódoltsággént” (Bernhard Giesen) nemcsak, hogy egyértelműen meghatározzák az egyedek hovatarozását, de a közösségen belől mozgósító, fegyelmező eszközként is bevetethetők.

A gazdasági válságot előidéző modernizációs folyamatok során a megcsappanó erőforrások elosztását a szabadverseny szabályozza. Az elosztásért folytatott küzdelemben a csoport lehatárolódása is fontos harci eszközzé válhat, ugyanis a hazait az idegentől elválasztó sztereotípiák az elosztás és a társadalmi hierarchizálódás szablonjaivá válnak, amelyekre az elosztás során hivatkozni lehet.

A modernizációs folyamatok során a gazdasági változások megszüntetik a közösség hagyományos rendjét, az egyes csoportok identitástudata is megrendül. Ennek következményeként kialakul egy különleges igény a társadalom bonyolult jelenségeinek a leegyszerűsítése iránt. A folyamat legjobb szolgálói az egyértelműsítő, leegyszerűsítő etnikai sztereotípiák, amelyek az identitás megrendülésének eme válságos pillanataiban hozzásegítik egy etnikum tagjait, hogy visszanyerhessék a viselkedés biztonságát, tájékozódást nyújtanak az elbizonytalanító, új környezetben.

Irodalom:

Arndt, Ernst Moritz: Über den Volkhaß und über den Gebrauch einer fremden Sparche. Leipzig, 1813.

Deutsch, Karl W.: Nationenbildung – Nationalstaat – Integration. Düsseldorf, 1972.

Giesen, Bernhard: Die Intellektuellen und die Nation. Frankfurt/M., 1993.

Höpken, Wolfgang: Ethnische Stereotype in Südosteuropa. In: Das Bild des Anderen in Siebenbürgen. Köln, Weimar, Wien, 1998.

Zimmermann, Johann Georg: Vom Nationalstolz. Zürich, 1980.

Autóbuszra várva. Korniss Péter fotója.

tal rendelt különbözőségéből vezet le, és a saját nép iránti szeretet legfontosabb elemeinek tekintette.

A „nemzeti büszkeség”, „nemzeti érzés” a társadalmi élet olyan tág fogalmai, amelyek bizonyos leegyszerűsítésekkel táplálkoznak. A környező világnak ez a görbe tükré, amely az ismert, a hazait igaznak és jónak, az idegent, a mászt hamisnak és gyengébb minőségűnek állítja be, az etnikai sztereotípiákban és előítéletekben tárgyiasul.

Ezeknek a környező világról való „leválasztást” szolgáló toposzoknak a jelenléte már a késő középkorban ki-

son és leegyszerűsítésen alapuló negatív elképzelések együttesét alkotják valamely csoporttal szemben, addig az előítéletek valamely csoport tagjaival szembeni negatív érzelmi viszonyulást jelentik, amely azon alapul, hogy ezek az emberek azon bizonyos csoport tagjai.

Szemantikai struktúrájukat elsősorban a nagyfokú rugalmasság jellemzi, amely lehetővé teszi széleskörű alkalmazhatóságukat tér- és időbeli adottságtól függetlenül. Emellett gyakran nagyon esetlegesek, mert nem mindig követik a logika törvényeit, szemantikailag ellentmondásosak.

PROVINCIA
www.provincia.ro

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ágoston Hugó
Bakk Miklós
Mircea Boari
Al. Cistelean (felelős szerkesztő)
Marius Cosmeanu
Cătuş Dobrescu
Sabina Fati
Marius Lazăr
Molnár Gusztáv (felelős szerkesztő)
Ovidiu Pecican
Traian Ştef
Szokoló Elek
Daniel Vighi

LAPFELNEMESZTŐ:

Hadházy Zsuzsa

ADMINISTRÁCIÓ:

Ádám Gábor

LAPTÉRT:

Könczey Elemér

Cím: 3400 Kolozsvár, Tebei u. 21
tel: 064-420-490, fax: 064-420-470
e-mail: gmolnar@edrc.osf.ro

A Provincia a Nyílt Társadalom Alapítvány támogatásával, a Krónika napilap mellékleteként havonta jelenik meg.